



Polka française.

(Simfoničen potpourri.)

Mains dont je sens les doigts sur moh âme;
orpheline,
je vous baise en pleurant, ô mains de
Joséphine!

Ed. Rostand, L' Aiglon, IV. 7.

Godala svirajo poskočna,
iz njih kot morje lije strast.
Nocoj, je duša vsemogočna,
nocoj je njena vsa oblast!

O moja duša je vsemožna,
nobenim zakonom podložna;
svobodna voli tvar življenja
in prosta lik po želji menja,
nikjer v prostoru omejena:
nobena gora previsoka,
nobena reka preširoka,
predaleč zvezda ni nobena.
O moja duša je vsemožna,
nobenim zakonom podložna,
nji včeraj-jutri ne velja,
le danes večnomlad pozna.
Na svet prišla je duša moja,
ko prvi vztrepetal je up;
in prej ne najde več pokoja,
da zadnji zaječi poljub.

O moja duša je vsemožna,
nobenim zakonom podložna!
Ne vem, če v srečo, če v pógubo
najlepšo ljubim zemlje hčer.
Zaman se skrivaš, dekle ljubo,
zaman zapiraš prag in dver.
Na ustnah tvojih plamenečih
vso noč se duša moja greje;
ob vtripih srca koprnečih
noči minute sladke šteje.
Najdražja izmed milijonov,
kaj vleče v jezera vodo
te tam v zatišju gorskih sklonov?
Da vanjo potopiš telo?
Kot riba pljuskaš po gladini,
ščegečejo, zagrinjajo
poredni valčki te v bistrini.
Na koga te spominjajo?
Se moja duša je stopila,
do vrha jezero nalila?

Hitro, ah, prehitro mine
ura v maju, ura v slaju;
kakor misel mimo šine,
najdena v tihotnem gaju.

O moja duša je vsemožna,
nobenim zakonom podložna;
iz jezera, s planin Triglava
jo miče južnih solnc nižava.
Tam v krilo črnih brazd se skrije,
v modró cvetoči lan razvije.
Ob meni vstane veseljak,
gizdavi moj prijatelj mak;
ob strani zvesto mi stoji,
prijateljsko z menoj deli,
kar volja božjih rok pošilja,
vse dneve stiske in obilja.
Lepo je tam cveteti
nad poljem široširnim,
noči prehrepeneti
pod nebom sinjemirnim.

Na polju dobro sva postlana,
prijatelj makec ino jaz,
deviške sapice do rana
tam ljubiva za kratek čas.
Najslajšo kapljico rosice
tam pijevo vso dolgo noč,
in ginjen poje mak zdravice,
oko solznó in glas tresoč:

V svoj tempelj, svoj hram,
med trtami tam,
tam biti čem pokopan,
tam čakal bom sodnji dan.

Kjer dela hlad mi trte senca,
noge denite pod dveri;
pod kapom ljubega studenca,
pod čepkom glava naj leži.

V svoj tempelj, svoj hram,
med trtami tam,
tam biti čem pokopan,
tam čakal bom sodnji dan.

Hitro, ah, prehitro mine
ura v maju, ura v slaju;
kakor misel mimo šine,
najdena v tihotnem gaju.

Na tkani lan, na platno belo
trgovčeve oči štrmijo.
Kaj sluti razorano čelo,
morda z dobičkom le kupčijo?
Ko vstopiš, draga ti, ponosna
kot mojih sanj skrivnost,
in ko trepalnica se rosna
ti dvigne v pogled prost,
od vseh strani naproti
služabniki Merkurja prihite,
kot zdajci so peroti
pognale jim mladeniške pete.
In gospodar se sam podviza,
novosti kazat iz Pariza:

„S čim, milostiva, naj postrežem?
Dovolite, da to razvežem!
Božanka, platno to poglejte!
Kako šumi! To nit preštejte!
Božanka, ker prijetno čuti koža,
kot da ročica ljubljena jo boža.“

In ko šivilja mero jemlje
najlepši hčerki majke zemlje,
po željah njenih kroj prikraja,
božanka-duša se naslaja:
„Obšijte s čipkami robove,
kar Idrija najnežnejših ima;
in kakor san cvetoč naj plove
umetna vezena prek blaga!“
Tenčica s tiho, sveto grozo
telesca marmor ti ovije.
O Bog, odpusti grešno pozo,
odpusti sladke mi norčije!

Hitro, ah, prehitro mine
ura v maju, ura v slaju;
kakor misel mimo šine,
najdena v tihotnem gaju.

A moja dušica vsemožna,
nobenim zakonom podložna,
na grob odprti pohiti;
obupana in vsa otožna
se v hladno rušo presnovi.
In moja duša hladne ruše
v plamenu zadnjega objema
poljubi tvoja usta nema,
da ti sežgano od strasti
telesce se v pepel zdrobi.
Iz ruše, moje zveste duše,
s pepelom tvojim oplojene,
najlepše rože cvet požene.

Rafael Mirt.



Blagorodje doktor Ambrož Čander.

Imaginarna karikatura.

Vladimir Levstik.

(Konec.)

XV.



ilo je kdovekdaj, v časih bajk in pozabljenih pravljič; razen dveh ni bilo nobenega človeka na zemlji.

Močna, ostrá sapa je dihala nad brdi, umerjeno, z glasnim sopenjem ogromne živali, ki se je skrila v oddaljen brlog,

ali "pa živali," ki je vsa širna zemlja, kakršna leži v zadovoljnosti in počiva v krepki lenobi ter pušča, da hodi pogumni pritlikavec po njenem hrbtu. Kakor sveža zemlja je dišala ta sapa ali kakor led v kotanjah na travniku, ki se taja; Ambrož je pogledal po zemlji, in kakor je bila nežna, napol rjava še in ožgana, napol pa mlada in žoltikastozelena od novih kali, je videl, da je pomlad.

„Odkod prihajaš? Kam veješ, vihar?“ je vpraševal z drznim smehom in slišal odmev glasu kakor v veliki praznoti. In čul je, kako je raskav njegov glas, kako glasan in silen, kakor so glasovi krepkih pastirjev v puščavi.

Vihar pa je dihal nad bregovi in bil popotniku v gola ledja: rjava so bila in trda, z napetimi mišicami, ožgana od mrzlih zim in od poletne pripeke. Bíl mu je v gole prsi, trde in prožne, opaljene in tuintam pokrite s kratkimi, mehkiimi kocinami; bíl mu je v roke: bile so kakor hrastova držaja bojne sulice, gladka in svetla. In v obraz, ki je gledal smelo, z očmi polnimi vroče, divje mladosti, praznimi strahu. Tako je hodil Ambrož po boku pomladnega brda, gol kakor skala, opasan s hrepenenjem.

V rahlo zakrivljeni črti, ostro in jasno, je mejil breg ob nebo in je bil sam svoje levo obzorje. Nebo je slonelo kakor školjka iz jasnega stekla, prostrano, brez kalnosti, brez megla, sinje, nekoliko še mračno navrh, spodaj jasnejše in rumenkasto, tik nad obzorjem pa z jutranjo rdečico novega bakra, kakršen priteče izpod žerjave, svetel in pripravljen, da zazveni ob najmanjšem udarcu.

Breg se je obešal v negladki poševnosti; na desni pa je ležala temna voda, črna kakor od gnilobe, vsa strupena videti, le tuintam prerezana z drobnimi, mrtvaško-srebrnimi krogi valov, ki so se širili od rose, padajoče iz nevidnosti, počasi, kakor da stoje in se ne ganejo nikamor. Izza jeseni še je plavalo listje po vodi, žolto kakor zlati kupcev z Jutrovega, rdeče kakor kri ubitega v boju.

Ambrož je hodil mirno in umerjeno; kakor minute so stopale noge; in s smehljajem je gledal neprenehoma na črno vodo, kajti vedel je od začetka, da se imenuje: strah.

Breg pa je bil poln duplin, ki so segale globoko pod površino zemlje, skoraj da zakrite s pomladno rušo; življenje je bilo v njih. Tuintam je seglo izpod trave kakor dolgonohta roka skritega demona, tuintam je pogledalo z zelenimi, zlimi očmi; sikalo je, pretilo smrt in pogibelj ob slehernem koraku.

Ambrož pa se ni plašil duhov zavisti, zakaj vedel je od začetka, da preže na plahost njegovih lastnih prsi. In v prsih je plal pogum. Stopal je, oprezno med duplinami, z umerjeno hojo minut, v prsih moč, v udih mladost, roke polne ljubezni. In brez misli je bilo v duši spoznanje, da je le zato pogum in moč in le v ta namen, ker nosi v naročju devico, neodeto, lepo kakor njegovi sni, čisto kakor zarja na školjki neba.

Daleč so ji viseli lasje; vihar jih je česal v mogočni igri, kakor češe zlato soparo nad ognjenikom in je ne more izčesati. Oči so bile sinje in globoke; gledale so Ambroža in mu pravile mnogo pravljič. Sladka tajnost je bilo života, kakor pesem brez okrutnosti; na trdih mladih prsih je klilo dvoje drobnih, obetajočih rož.

Važno in resno je stopal mladenič, dasi je bil na obrazu smehljaj. Nosil je devico, ki je čutil, da je napol že on; čuval jo je, ker je slutil sebe samega v njej. Kolikor je bilo v njem trdega, toliko je bilo v njej mehko; kolikor je bilo biča v njem, toliko v njej ljubezni; kolikor v njem jemanja, toliko je bilo v njej daril; in kolikor je imel Ambrož odrekanja, toliko hrepenenja je klicalo v njenem srcu.

Takrat, ko je ležalo že mnogo pota za hrbtom, se je zazdelo, kakor da se je zemlja obrnila proti vzhodu. Ambrož je stal na vrhu brega in ni imel nič več device v rokah. Objem brez meje in brez prizanašanja ju je družil v eno, in dočim sta izginjala drug ob drugem, se je dvigal novi človek med njima.

Ko se je stvaril človek iz dvoje ljudi, se je napotil dalje, čuteč v svoji krvi trdnost in mehko, bič in ljubezen, jemanje in darež-

ljivost, treznost in sen, isto eno in drugo, nerazdeljivo, spojeno na veke.

Zato, ker je bil prejel sanje, je razumel luč življenja, ležečo na levi, razlito brez bregov, prihajajočo iz svetle daljave, razumel temo strahu na svoji desni strani ter vedel, življenje tu in tamkaj strah, da ni smrt nasprotje življenja, marveč plahost.

Od luči, ki je sijala z jutranje strani, pa je prihajal čudež za čudežem v njegove ude. Noge so stopale in so bile bron zvonov: zemlja je donela pod njimi. Oči so postale stvariteljice volje: kar so hotele, je bilo. In ko je hodil dalje, so zazvene na ramah peroti; dvignile so popotnika, da je plaval nad prostranstvom, gledaje brez strmenja zemljo in brezmejnost neba. Razprostrl je bil roke: kakor žarki milosti so tekle zlate strune iz dlani, udarjale druga ob drugo in pele v visokih himnah pesem bližnje nesmrtnosti.

Naposled se je spustil k svetišču, kjer so se zibale palme okrog marmornih stebrenikov. Ti pa so stali na višini. Velik oltar iz belega kamena se je dvigal na sredi odprtega templja, ogromen ogenj je gorel na njem, s plameni do neba. In mnogo gostov je bilo zbranih; to pa niso bili ljudje, temveč ptice, svetle kakor sonce, život zlat, glava demant, z demantnimi krili. prišlec se je začudil; zakaj ta hip je zaznal, da se je tudi on prerodil med svojo potjo in postal sam takšna čudesa ptica, enaka vsem, ki so bile naokoli.

„Kaj je ta ogenj, o bratje?“ se je obrnil k njim.

In vsi so mu odgovorili:

„Ogenj Nesmrtnosti!“

„Komu gori?“ je vprašal popotnik.

„Nesmrtnost gori Lepoti!“ se je glasil odgovor.

On pa se je pridružil tistim, ki so stopali k zlatemu kotlu pred žrtvenikom, trgajoč si prsi, da se je udirala kri in tekla v kotel, iz kotla v ogenj nesmrtnosti. Storil je takisto, in rana, glej! je bila zgolj sladkost.

Potem je stopil za onimi, ki so bili že darovali in so stali pred marmorno ograjo ter se čudili v nižavo. Videl je čudo in veliko skrivnost:

Med dvema sfingama iz črnega porfirja je tekla kri daritve ognja v kotanjo, umetno zasekano v zelen malahit. Iz kotanje pa so prihajali ljudje, otroci izprva, in čimdalje večji, ter odhajali v življenje, po cvetočih livadah, tistemu bregu demonov naproti, ki je ležal ne daleč od tod. In prišlec je videl, da hodi po bregu nebroj ljudi zaporedoma in gledal isto usodo, kakor je bila nje-

gova, pa je opazoval tudi druge, ki so poginjali na desni in na levi, bodisi da so uplahnili, bodisi da so se prevzeli in izgubili pot. Vse pa, ki so stali okrog njega, je videl čakati nad virom človeštva, da vstane bodočnost iz njih krvi; in ko se je odpravljala na pot, so razprostirali krila ter plavali nad njo, vodeč jo in s smehljajem v očeh nad njeno neukostjo, ki je strmela ob sleherni skrivnosti. Ko pa je dotekal čas vodnika, so se dvigali v višavo tik do podsolnčja in se — le še misli samo in ne več telesa — raztapljali v brezmejnosti nebitja.

Tako je gledal popotnik izza marmorne ograje krogotok vseh človeških usod. In ko je spoznal ob kotanji pod črnima sfingama življenje od lastne krvi, je odplul tudi on, za cvetjem Nesmrtnosti, po zakonu Lepote . . . —

— — — — —
Zbudil se je doktor Ambrož Čander, v hladnici na vrtu Jerneja Cepudra, domislil se je sanj, pogledal v resničnost in bridkost mu je zalila trepalnice.

„Tako je bilo namenjeno!“ je dejal sam pri sebi. „Odkod te sanje? Ali jih ne poznam izza davnih dni? Vse to se mi je, mislim, že sanjalo. Mlad sem bil; tistikrat sem zrl te slike, ko sem ljubil Blanko na domu njenega očeta. Morda sem ležal v gozdu pod smrekami; zaprle so se oči, izmed vej je priplaval sen in v snu je duša pozabila plahost in obsodbo. Ko pa je prišel čas, takrat, glej, Ambrož! si pozabil bodrečih sanj in si v goli strahopetnosti priklical kletev nad svoje življenje . . .“

Prisluhnil je. V hiši še ni bil ponehal ropot, ki ga je predramil; razlegal se je jokavi in krepostni glas Jerneja Cepudra, to pot pa z nenavadnim zanosom in slišno naslado ob dviganju in padu retorskih figur, in doktor je slišal sleherni besedo, zakaj okna so bila odprta.

„Vlačuga!“ je kričal Jernej Cepuder. „O, Blanka Cepudrova, ti si kakor vlačuga: kdor te ljubi, ga goljufaš! Tak ne skrivaj obraza: ali meniš, da ni lepo in spodobno, če te bijem, nečistnica? Ti si me vzela — ná! — za moža — ná! — in si mi prisegla — ná! — zvestobo, — ná! — pa si se zlagala — ná! — in si me varala — ná! — že bogvekolikrat — ná! — in si me danes zopet — ná! — pri moji kršeni duši — ná! ná! ná! — Kdo, povej mi, pohujšanje peklensko, ti satan prešestva in vse mogoče hudobije, kdo je bil tisti kozel, ki je pozabil te nove manšete ob postelji moje zakonske žene, dočim je bil njen ubogi mož pijan in je ležal na kanapeju

med življenjem in smrtjo? Jaz nisem bil: Jernej Cepuder ima samo dvoje parov manšet: eden je umazan in leži pod streho, ker ga ti razvratnica ne opereš, drugega je imel na rokah . . . Ali boš počakala? Stoj, pravim! Kaj meniš, — stoj! kaj meniš, da sem te že dovolj?“

Ali že so se s treskom zaprla vrata; doktor si je oddahnil. Nekaj minut kasneje je slišal, kako so otroci v šoli zboroma pozdravili:

„Hva — ljen bo — di Je — zus Kri — stus!“

Glas neizprosne Cepudra je komandiral:

„Molite!“

„O — če naš, ki si v ne — be — sih . . .“ se je razleglo na daleč, s kričečimi otroškimi glasovi.

Doktorju se je zazdelo, da si želi smrti.

„Poginiti, ta hip še, vsaj to uro brez misli, brez večnega življenja, brez spomina o bivših rečeh! Umreti! Umreti!“ je ponovil z naslodo, čuteč, da se mu vrača patetski tir mišljenja. „Nocoj napišem testament: mogoče je, da se ustrelim te dni . . .“

In že je gledal samega sebe s samokresom v roki, že je v duhu zavzemal slikovito stoji na najpripravnejšem mestu svojega bodočega štanovanja v občinski hiši, že je srebal v duhu patos poslednje misli, že se je videl „od strani“, s prestreljeno glavo in s tistim mrtvaškim mirom črt, ki se je spominjal, da poje pesnik o njem:

„In vse skrivnosti je spoznal . . .“

„Ne, ona me ni ljubila!“ je zaključil navsezadnje. „In če me je, ni me dovolj; zakaj ni pokazala, Bog nebeški? Le z eno besedo, ki bi jo bil razumel, le z enim pogledom, ki mu ne bi bil oporekal dvom! Sramežljivost ženske, je rekla sinoči, ali nekaj sličnega; pa v možu je tudi sramežljivost, in je več: je ponos! — Toda,“ je pomislil čez nekaj časa, „ako sem jo ljubil s popolnostjo, bi bil moral vendarle jaz govoriti: tista je ljubezen ljubezni, ki premaga vse. Tista, ki vsesa vso dušo, da ne ostane nič razen ljubezni . . . Torej je naposled tudi jaz nisem ljubil? Potemtakem ni bilo niti v meni takšnega čuvstva, da ga ne bi bilo lažno imenovati ljubezen? In kaj je bilo potem, da je uničeno zaradi tistega vse življenje?“

Ta hip so se zunaj oglasili ženski koraki.

XVI.

Gospa Blanka je prihajala v hladnico, da se izplaka; videti je bilo, po vsej njeni potrti postavi, po rosnih in zakrvavelih očeh, po ustnicah, ki so drgetale, po laseh, ki so bili v neredu in po rutici, ki jo je držala v roki.

Oblečena je bila v lahko, skoraj belo obleko, z madeži na krilu. Doktor Čander ji je pogledal v osuplo lice in videl, da ima rdeč, višnjevkast rob na desni strani čela. Bridko se je nasmešnil, vstal je, stopil ji je naproti; zakaj v tem trenutku ga je toli obvladalo sočutje, da je pozabil vso zvezo svojih premišljevanj.

Blanka je zardela, ko ga je našla v svojem zavetišču. Nato je vzkliknila tiho:

„Ti si tukaj? In jaz sem menila, da si odšel!“

Razprostrla je roke, a le napol, tako da so čakale še povešene, kakor da bi tudi ona čutila iztreznjenje svojih misli ter si ga ne bi ljubila objeti.

Čander jo je rahlo, kakor je bil vaje v stoinsto slučajih svojih dogodivščin z ženskimi, pritegnil nase, položil ji desnico okrog pasu, dvignil si z desnico njeno levico do srca ter poljubil Blanki usta in oči. Po tem je spoznal, da je za vso resnico končano; po tem, da jo je mogel navzlic studu in žalosti, ki sta mu oblila srce, objeti in poljubiti z lažjo, ki jo je imel vselej pripravljeno za katerokoli žensko, in s tistim mrzlim in mrtvim občutkom, ki ga je predobro poznal iz časov svojega nekdanjega donjuanstva.

Zdaj, ko je bila omita in počesana, s svežo razburjenostjo v potezah obličja, se ni zdela niti tako starikava niti tako odurna kakor prej, tem manj, čim je obvladala njene črte ob pogledu na doktorja nemudoma tista vidna zavest samice ter jih navdala s posebnim izrazom, ki ga nehote dobivajo vse ženske, kadar so z moškim sobesednikom. Ali Čander je imel svojo notranjo gotovost in jo je občutil toliko bridkeje, kolikor manj se je kazala v zunanosti.

„Druga lepota je bila, ki si jo ljubil,“ je govoril svojemu človeku, dočim je gospa Blanka razkazovala prepir z Jernejem, „in te ni več. Kaj pomaga, da obraz ni tako neznosno ostarel in da lasje še niso tako žalostno posiveli?“

Prihajala mu je jasnost, da si nimata povedati ničesar, prav ničesar več, pod milim Bogom ne najmanjše stvari na svetu; da si tudi sinoči ne bi bila imela, ako ne bi bilo vina in tistih čudnih,

norih razpoloženj; in da bi nedvomno ušel, če bi se imel to uro ponoviti obračun, ko sta razodevala drug drugemu slučaje in nesrečo svojega življenja.

„Kajti,“ je rekel v mislih, „takšnih ran ne gre odpirati tujemu človeku: to potem preveč boli in gnije. In ona, čeprav so rane zaradi nje, je vendarle umrla mojemu srcu ter je tujka moji duši. Tako se je zopet izpolnilo, kar sem slišal govoriti, ko smo bivše čase izza kave in papirosk modrovali o ljubezni: da ljubi človek — ne človeka, temveč svojo ljubezen samo in da zavoljo nje hrepeni po tistem, kar ga je ozarilo.“

Sedela sta v najtemnejšem kotu, tam, kjer je bila senca čisto gosta; jedva da so prodirali žarki svetlobe do njiju. Lasje gospe Blanke so bili polni zelenih odsevov.

„Umolknila si, duša,“ je dejal doktor, čuteč z nekakšno jezno zadovoljnostjo vso nežnost in vso pritvorjeno ljubezen, ki je donela v njegovem glasu. „O čem premišljaš?“

„O čem? O tebi in o naju!“ je šepnila Blanka z vročim glasom; dvignila je trepalnice, pogled blaženosti se je razlil iz oči.

„Če pač tudi ona laže, kakor lažem jaz!“ si je mislil Ambrož Čander. „Bogme, hvaležen bi ji bil in više bi jo cenil, ako bi vedel, da laže. Zakaj ne lažeš, strela božja!“ mu je prišlo na jezik in je zablestelo v naglem, srditem pogledu, ki ga Blanka ni zapazila. „Če ne moreš drugega, zlaži se vsaj, da me ne ljubiš! Toda, ti morda lažeš, ko praviš, da me ljubiš in da misliš name, v resnici pa se dolgočasiš bolj od mene in jedva čakaš, da izginem... Ako lažeš v resnici takšno laž — hvala, o hvala ti! Samo da bi vedel, padel bi pred teboj na kolena, poljubil bi tvoje razpokane roke, in zemljo, in tiste tvoje beraške, raztrgane čevlje... In zares, pametneje bi bilo; reči bi ti moral, da imaš dober okus... Bogme, kako bi ti čestital, ako te prihodnjič pretepe Jernej Cepuder zaradi drugih, ne pa zaradi mojih manšet! — Gumbi so stali dvajset kron; te bo zdaj nosil Jernej, ako jih ne zapije,“ mu je prišlo na um. „Ako bi videla moje misli, kaj bi dejala?“

„Ali si videl zjutraj mojega najstarejšega, ko si hodil skozi drugo sobo?“ se je tistikrat spomnila Blanka. „Ta je tisti, od Františka,“ je dodala ob globokem vzdihljaju, ki se je zdel doktorju odkritosrčen. „Tudi on bržčas ne bo čakal starosti; na licih se mu vidi, da nosi kal bolezni v sebi...“

In začela je pripovedovati o svojih sinovih in hčerah.

„Prvi je Franc, drugi Jernej, tretji Ciril; dekleta so štiri: Blanka, Vida, Olga in Milica . . .“

„Ah, ta je tista, ki se je drla,“ je mislil doktor srdito. „Mhm!“ je nadaljeval sam pri sebi med tokom Blankinih besed. „Sicer pa, ženska božja, čemu klatiš prazne marnje? Nekaj drugega bi hotel vedeti, preden ti sežem k slovesu v prelepo roko: ali ni nemara vsa tvoja žalost za tisto najino ljubeznijo danes v nerazodetem bistvu nekaj čisto drugega, nego je bila najprve čase? Ženska, ki je izkusila tvojo usodo, navsezadnje ne more več imeti sanj, idealov in sentimentalnih zadušnic za mrtvo ljubeznijo. Kaj pa, če je tebi v dnu duše žal, da si zaradi lumparije svojega očeta izgubila človeka, ki bi ti bil kavalirski mož in bi ti nudil boljše življenje in uglednejše mesto v čedi naše družbe? Kajti, toliko si pač prebrisana, da si po moji sinočnji vzhičenosti misliš: ako bi bil imel Čander mene ob svoji strani, bi danes ne bil samo to, kar je!“

Sredi te misli se je zalotil, da se že dalje časa ne meni za Blanko, dasi je umolknila. Pogledal jo je in videl njene oči vprte vase; sijale so s čudnim izrazom.

„Bog nebeški! To je isto, kar sem ji poprej jaz očital, v njeni odsotnosti: zakaj mi nisi povedal?“ je ostrmel in ni izmislil besede, da bi prekinil molk.

Z gospo Blanko pa se je takrat zgodila čudna in nepričakovana izpremembra.

Obraz ji je okamenel, oči so obstale v brezupnosti; sklenila je roke in izpregovorila s težkim, ubitim glasom, kakor da ga svinec vleče k tlom:

„Saj to ni res! Vse to ni več resnica! Vse to je bilo, in midva, ki sva menila, da še živi, sva grešila. Tujec tujcu sva odprla srce, tujec tujcu razgalila ljubezen!“

Glava se ji je povesila nizko na prsi, roke so zdrknile v krilo; in mahoma se je vrgla z vsem gornjim životom na nizko mizo, da je čelo zamolklo udarilo po kamenu. Zajokala je, s krčevitim jokom; Čander se je prestrašil, da je ne bi slišal mož iz šolske sobe.

„Tiho bodi!“ je zajeceljal, ker ni imel poguma, da bi ugovarjal; preveč je bil iznenaden.

Blanka pa je ponavljala z glasom skrajnega obupa:

„Ali morava tako lagati? Moj Bog, ali morava? Čemu, čemu? O Bog, o Bog!“

Tedaj je doktor vstal, bodisi iz sočutja, bodisi od čudne redke žeje po resnici in odkritosrčnosti:

„Blanka,“ je dejal s toplim glasom, ki je prijetno grel tudi njegovo lastno zavest, „res, ti si pametnejša! Ne plakaj: nič več ne bova lagala... Ti čutiš in jaz čutim: ljubezen je mrtva; glej, obadva, vsakteri zase sva jo hotela ubiti, pa je nisva zmogla, samo ranila sva jo na smrt. Pozabila sva, da jo more ugonobiti šele to, kar se je zgodilo: utešenje! Ali jo hočeva objokovati? Blagor mrtvim... Morda boš zdaj, ko preboliš pogreb ljubezni, laglje nosila svoj križ življenja... In če ne? Če bo zdaj, odsihdob, vse prazno in pusto v tvoji duši, čeprav si mati sedmero otrok? Pa misli name: jaz nimam niti otroka, da bi živel zanj...“ Pogladil ji je lase z roko. „Tiho, tiho, ne dvigaj glave, ne išči besed, ne laži: dva tujca se ločujeta. — Zbogom!“ je rekel naglo in s preplašenim glasom; zazdelo se mu je, da polzi nekaj mokrega čez obraz. No, zunaj se je otrl z rutico in je videl, da ni bilo ničesar; od volje same in od žive zavesti potrebe, da se tudi on razsolzi ob tej slovesni priliki, se je bila zmešala domišljija ter ga je goljufala.

Hotelir pri ‚modrem volu‘ ga je sprejel z zmernim poklonom ter z neprikrito grajo v očeh. Čudno se je ozrl po njegovem ponočnjaškem licu in po vsej njegovi zanemarjeni, neoščetkani prikazni; videlo se mu je, da premišlja, ali bi potratil besedo. Nato se je zlobno nasmehnil, rekoč:

„Kravato ste izgubili, gospod doktor? Je bila pač vesela zabava pri ‚zlati zvezdi‘, kaj ne, če dovolite, da vprašam?“

Doktor Čander se je razjezil nad seboj, čuteč, da v tem hipu ne more napraviti osornega in ogorčenega obraza. Zamrmral je nekaj nerazumljivega in se je napotil v svojo sobo.

Stopnice, ki so se mu videle še včeraj zanimive in častitljive, so bile danes odurne, surove in puste, kakor je bila pusta, surova in odurna vsa ta nova okolica, vsi njeni ljudje in po sedanji zavesti Ambroža Čandra tudi njegova lastna duša, kjer so se zrcalili. Mrak na mostovžu se mu je zdel moreč, zrak poln smradu in zoprne vlage, in pohištvo v sobi kakor zvest izraz splošnega prihuljenega vrljaštva gospodarjevega in vse tukajšnje srede.

Naročil si je obed, ki se ga ni pritaknil, in veliko buteljko vina, ki ga je izpil kakor vodo. Nato se je vrgel na posteljo ter spal do poznega popoldneva.

Zbudilo ga je predvečerno solnce, ki mu je sijalo naravnost v sobo in je padalo čez posteljo v dveh širokih, prijetno grejočih trakovih.

Prestrašil se je, planil je pokoncu. Zopet so se bile zmedle misli, in v prvem polsnu je moral iznova obuditi vse spomine po vrsti. Težko le in uporno se je sklepala veriga.

„Satan!“ je dejal skorajda glasno, „česa mi je zmanjkalo? Možgani so odrekli pokornost in počivajo, kakor da bi terjali svoboščin... Nekaj se je izpraznilo, in že ni več tiste luči v življenju; nič se je izkazal za nič, in meni je pri srcu kakor človeku, ki je doživel in ki mu smrt odpira vrata.“

Strahoma se je ozrl. Soba, s celotnim značajem vsega, kar je bilo v njej, se mu je zdajci zazdela nekako mrtvaška. Stresel se je, kakor da je njegova široka postelja katafalk, mrak na temnopobarvanem stropu žalno sukno, razsvetljeno okno pa luč, ki mu sveti k nevzdramnemu počitku.

Planil je pokoncu; prestopil je semintja, da se osvesti in da se trdneje prepriča o puhlosti svojih čudnih strahov. Namenoma si je prepovedal vsaktero misel; in tako je hodil v naporni toposti duše dolgo časa gorindol, preden je zaslišal, kako mu glasno šklepečejo zobje.

„Ali blaznim?“ Z vso silo je udaril z nogo po tleh; stari prepereli omet se je odkrušil na stropu ter padel na tla, droben košček, čudno bel na temni okolici preproge, „Zakaj ni koga tu? Zakaj ni prijatelja, da bi se mu mogel zaupati. Ne namreč zaradi zaupnosti in gobeždanja, temveč samo, da bi stavil: glava je pokvarjena, meša se mi um! — Ali zakaj nisem v mestu? Šel bi k tovarišu, pa bi mu dejal: — Duša krščanska, odpri mojo prismojeno čepinjo in poglej za kolesi; gorje tebi in meni, ako ne najdeš tistega, ki je zarjavelo ali polomljeno! — Tako pojde po malem dalje; najprej fiksne ideje, nato druge norosti, naposled morda besnost ali skok skozi okno; lepše bi bilo vsekakor in naravnost brez primere dostojnejše, kakor pa če bi posnemal tiste farizeje, ki se slečejo do nagega in steko na prosto ter skačejo v takšni vabljenosti po vogalih in ulicah, da bi jih ljudje videli... Najpametnejše bo vendarle, da napravim tako, kakor sem sklenil že davno, za tisti čas, ko se naveličam življenja... Seve, treba je počakati, da pridejo moje reči, zaradi gramofona... Šampanjca si postavim na mizo, — kdo ve, ali ga imajo v tem trikrat prokletem gnezdu? — in snop raznovrstnih prelepih cvetic, da, — in gramofon. Potem mu naložim kakšno lepo, fino, finčkano... m-da! — naprimer tisto šampanjsko, iz Don Juana... in si nalijem šampanjca v svojo staro turško pištolo, ki jo imam od miss Edite, v nabasano povrh krogle, —

napijem neumrjočnosti svoje duše, svoje takozvane ... in izprožim; naravnost v pravi kraj! Svinec bi razmozgal medúlo in blagorodje doktor Ambrož Čander bi bil zopet kandidat: za svetnika!“

Veselost ga je pograbila ob teh mislih, kakor človeka, ki namerja ukaniti nasprotnike po sila modrem in umetnem načinu.

„Res,“ je ugibal sam pri sebi, „ako pogledaš življenje z očesom suhoparnega učenjaka, z vidika te dolgočasne in salamilijonske moderne filozofije, — slepo je, brez smotra, brez zmisla, brez ciljev, brez vsakršnega onga; vse te reči so življenju beračevi cekini ... Nam pa, Ambrožu Čandru, ki imamo mehko srce in skoraj da genialno dušo, ljubečo umetnost, odeto z bajnostjo domišljije, se prikazuje ves ta voz brezsmotrenih dogodkov, slepih slučajev in nerodnih posledic kakor demonsko božanstvo, usoda, strašna ravno v svoji krivični, brezobzirni slepoti ... Kako silen bi moral biti človek, da bi se ji ustavljal in gospodoval nad njo: bogme, do smrti bi moral biti osemnajstleten fant in do smrti platonsko zaljubljen! — Stvar je pa vendarle ta, da smo izvečine prešibki in preslabotni; mrhe smo, nič prida ni vse človeške krame, tehtaj jo kakorkoli. Zato goljufavamo življenje, kjer ga moramo; ali ni lep samomor, s pozo, s patosom in s potrebno tragično poezijo najidealnejša goljufija, ki jo more izumiti človeški um? To je sploh tako imenitno, da se zdi skoraj nadčloveškega izvira ... Kakor da bi pljunil v skledo: na gimnaziji sem imel požrešnega tovariša, ki je doma vselej pljunil v skledo, kadar so prišli štruklji na mizo; nihče ni več maral jesti, vse je ostalo njemu ... Tako, da: demonu — v skledo; usoda ne ljubi mrhovine ... Lepo je vendarle, ako ostane poslednji ostanek človeka takorekoč nepožrt!“

Nato se je iznova preplašil: prišlo mu je, kakor da ima važen popravek, neodložljivo delo, in da se zgodi nekaj strašnega, če ga zamudi, — on pa misli in si ubija glavo, ne da bi se mogel spomniti, v čem obstoja. Nekaj minut je stal na sredi sobe, obraz izpačen, oči nemirne in polne kalnega strmenja; zrcalo je viselo nasproti, osupnil je, ko se je zagledal. Nato se je polagoma, s hudobno natančnostjo in s skoraj pedantsko rahlostjo razmotala gruča njegovih misli; ko je s trudno dušo, ves tresoč se od nervoznega srda, obstal pred zaključkom, je spoznal, da je bil tisti pozabljeni in nujni posel to, da čimprej zapusti to sobo in začuti nad glavo namesto njenega nizkega stropa svobodno, zračno nebo.

„Da, da!“ je mómľjal pod brki, spuščaje se po stopnicah, „samo to sem namerjal ... In čudno, čudno, patološko dejstvo

takorekoč, znamenje cerebralne paralize: hodil sem, — ne, dirjal sem iz kota v kot, to misel v glavi, pa iščoč jo, ne da bi jo našel...“

XVII.

Zunaj je bilo toplo, a ne več vroče; včerajšnja soparica je bila izginila, in tudi rahel dež se je razlil na žejni svet med tem, ko je spal doktor Čander svoje popoldansko spanje. Tako je bil zrak po trgu svež, nekoliko vlažen in živahen v prijetni skladnosti svojih poznih tonov, globljih in sočnejših zaradi mokrote.

Za oči in za misli doktorja Čandra, ki se je napotil proti pol ure oddaljenemu rudniku, je skrivala ta vlažna gorkota ozračja in sočna barvanost neba nekaj mističnega in zagonetnega. Že pri poslednjih hišah v trgu se mu je zazdelo, da so se izpremenila njih umazana, rjavkasta in sivozelena pročelja v resnobne, zadovoljne obraze z neorganskimi geometričnimi oblikami, vrata — zehava usta, okna — hudobne oči. In čim dalje je prihajal v naravo, tem bolj se mu je vsiljevalo razpoloženje tihe, osuple groze pred nečim breztelesnim, nesnovnim, a vendar do nemogočnosti silnim in svečanim, pred skrivnostjo, ki se je ovijala najmanjšega predmeta.

Kamenje na cesti, temnejše kakor v suši, leščevje pokraj poljske steze, jelše, ki so otesale tuintam poslednje kaplje dežja, vse je imelo svoj posebni pogled, razločen in občuten, dasi od nevidnih oči. Kakor živi človek po večini svojih dni zgolj težko, organsko življenje sebeohrane in ploditve, v redkih minutah pa se zave, da je njegova prijemljiva snovnost zgolj jedro silne, duševne, v brezmejnost raztezne grude, obdarjene s prečudnimi čari čisto svoje, temne in nerazodete mistike, in začuti, kako se ta gruda giblje, živi, širi in krči, dobiva in izgublja oblike in se drgne ob druga podobno čudesa in nevidna kraljestva, z veliko močjo do njih ali z velikim podleganjem njihovemu vplivu, — tako se je zazdelo doktorju Čandru v tej uri, da izpuhteva vsa zemlja svojo mogočno, v brezmejnost kipečo dušo, utripajočo po tisočernih, ne njemu in ne nikomur razodetih zakonih. Plahega in majhnega se je zagledal, plazečo revščino na orjaških prsih vesoljnega čudovišča, — in zdajci se je spomnil z veliko grozo, da vse svoje življenje ni prisluškaval k tej demonski duši reči, in da manjka njemu, človeku brez ljudske vere in brez višje pobožnosti nevernika, vsa tista vdanost, s katero bi se mogel v tem trenutku potolažiti nad svojim glupim in lahko-miselnim, z razmahi vsakdanje retorike zapravljenim življenjem.

Iz te potrnosti prepoznega spoznanja ga je zdramil korak, ki ga je na polovici pota zaslišal pred seboj. Dvignil je glavo: precej visoka, mlada ženska s temnorjavimi kitami pod belim slamnikom, v svetlorjavi obleki, svetlo ogrinjalo na levisi, v desnici velik šop visokih lilastih poljskih cvetlic, je stopala po razguganem mostičku, ki je vodil čez širok jarek ter odmeval pod nogami.

„Prijazna je videti,“ je menil doktor z veliko gotovostjo slutnje. „Odobrovoljil bi se, če bi zdajle pogledal lep obraz.“

Pospešil je korake; in ko je on došel na most, ga je ženska zaslišala ter se ozrla, naglo, z gibkim, plašnim obratom. Bila je učiteljica Karla. Doktor je pozdravil, s širokim, izrazovitim lokom desnice; ona se je nasmešnila in počakala.

„Oddaleč sem spoznal svojo ljubeznivo sosedo!“ je izpregovoril doktor z veselim glasom, ki je prikrival ves njegov notranji prepir. „Vi ste mi dobro znamenje: sinoči tovarišica, danes prva, ki jo srečam na izprehodu . . .“

„Vi ste menda še ostali?“ je vprašala Karla, veselih oči.

„Do konca!“ je vzkliknil doktor. „Dokler ni zadnja sraga vina prelita . . . če dovolite, da parodiram pesnika, ki vam je nemara drag. Videl sem komedije peto dejanje; nato se je uprl krčmar, in krokarji smo se razfrčali . . .“

„Da, da, poslušala sem mrtvaško pesem,“ se je zasmejala učiteljica.

„Vi niste spali?“

„Sedela sem pri oknu... Jaz včasih ne morem spati: so takšne noči, ko se človek nasloni in premišlja do jutra... In vi ste imeli težko glavo? Vidi se vam; če mi obljubite poboljšanje, vas hočem pomilovati... Kam zdaj?“ je govorila naglo, s kratkimi presledki, kakor v zadregi.

„Proti rudniku... Tam bo menda tudi gospod Gaber, inženir?“

„On? Ah, da . . .“ je dejala Karla nekako potrto. „On je gotovo tam . . . In zdaj bo kmalu gotov; potem pride mogoče po tej poti.“ Zardela je, čuteč, da se je zagovorila.

„Jaz tepec!“ se je ozmerjal doktor Čander. „Sinoči sem sebi pokvaril ljubezen in danes — glej me, nerodo, na najlepši poti, da zmotim sestanek, ki bi se smel s pravico vršiti pod mojim pokroviteljstvom. In tako si nabiram v novem kraju dragocenih simpatij! — Oprostite,“ se je obrnil h Karli, „mudi se mi . . . Inženirja menda ne bom utegnil iskati: mimo pojdem in se po drugi strani vrnem v trg . . .“

Karla ga je pogledala s skrito hvatežnostjo, ki pa vendarle ni ušla doktorjevim očem. Ambrož Čander se je spoštljivo razslovil in naklonil; nato je brzih korakov odhitel naprej.

„Smola, smola!“ je tarnal, nažigaje kubo; ko se je skril za grmovjem. „Smola, trikrat smola . . . Ali sem moral izbrati baš njeno pot? Zdaj bi se mi hotelo krevsati počasi, kakor pristoji upehanim starcem, ki so doigrali v tej dolini fizikalnih zakonov in solza; pa moram hiteti, zaradi nje . . . Jaz nepopravljivi norec: dandanašnji bi se bil moral že osvoboditi ženskega vpliva, — kolikokrat sem se ga pač že prenaedel? — in glej, prvi škrat, ki pride, me ovije okrog prsta kakor trak . . .“

Pred rudniškim poslopjem je stalo polno rudarjev, črnih in trudnih; toda begali so semtertja, meneč se z razburjenimi glasovi.

Doktor Čander je obstal, prisluhnil, stopil bliže in povprašal. Izvedel je, da se je nekemu delavcu razpočil dinamit in ga strahovito razmesaril. Zdaj so čakali zdravnika, Čandrovega prednika; poslali so bili z vozom ponj, ker se je reklo, da je odšel v poldrugo uro oddaljeno vas, h kmetu, ki je ležal za vodenico.

„Plodonosen kraj!“ je dejal Čander sam pri sebi, „vsak trenutek imaš posle med temi ljudmi.“ Nato se je ponudil.

Peljali so ga v leseno uto, pobarvano s karbolinejem, kjer je ležal ranjenec na nosilnicah. Široka luža krvi se je vlekla od vrat do njega. Dva bradata možaka, goloroka, bledih in izpačenih lic, sta ga držala za roke, dva druga za noge; zakaj ranjenec se je zvijal in kričal z nečloveškim, živalskim glasom, bolj podoben krvavi kepi kakor živemu telesu. Gornji del života so mu bili slekli, na spodnjem je bila obleka potegnjena do kolen. Trebuh je zijal, drobovje se je usipalo na umazano rjuho; tudi prsi so bile raztrgane. Najstrašnejši je bil obraz: spodnja čeljust je visela napol odtrgana, meso sneto, da so se lesketali okrvavljeni zobje. Doktor je videl, da je razmesarjena tudi desnica: nič prstov ni bilo na njej, le nekaj zmečkanega, gola kost, raztrgano meso, in kri, ki je vrela v drobnih, pojemajočih curkih. Vse, vse je bilo krvavo . . .

Doktor Čander že dolgo ni gledal ranjencev; najostudnejši slučaj, ki se ga je spominjal — doslej je zdravil ponajveč ženske bolezni —, je bil dvoboj v njegovih vseučiliških letih; on je bil povabljen, da bi šival rane. Bila sta se dolg, ogromen Rus in debel Nemec, ki je dobil tak udarec po trebuhu, da se najstarejši starina ni spominjal enakega. Zakričal je z raztrganim pivskim glasom,

izpustil je sabljo, omahnil in kakor nehote je nadaljeval dlani: še preden je padel, so se mu usula bela čreva v prgišče.

Doktor Čander se je spomnil, da nima orodja pri sebi. Mehanično, kakor v polsnu, je poslal enega izmed mož k „modremu volu“; nato je pristopil k ranjencu.

Iz krvi, ki se je trdila na spodnji čeljusti in pod razbitim nosom, je molelo nekaj neokrvavljenih sivkastih las.

„Menda se je sam...“ je dejal rudar, ki mu je stal ob zglavju, težko sopeč od napora; kajti ranjenec se je neprestano metal semintja, vriščoč z visokim, presunljivim vriščem, ki je spominjal ranjenih konj:

„Aaaaa . . .“

„Kako: sam?“ je vprašal zdravnik.

„I, tako pač: da bi bilo po njem . . . Bolan je bil, odpustili bi ga iz službe; on pa ima ženo in desetero otrok . . .“

„Nesreča skoraj ni mogoča,“ je dejal drugi. „Kako bi bila nesreča? Star človek, pa da bi tako po neumnem . . .“

Na vseh obrazih je bilo trpljenje, stud in kruta radovednost.

Doktor je naročil vode, obrisač in gobo. Ko so mu prinesli, kar je zahteval, se je spravil nad ponesrečenca. In začudil se je samemu sebi: brez studa, brez prizanesljivosti, brez sočutja s človekom so begale roke po razmesarjenem životu, pretipavale, pritiskele, iskale, grabile in prekladale viseče drobce; celo nekakšna naslada se je skrivala v tem mrtvem, brezmiselnem in nepotrebnem početju. Ranjenec je še nekolikokrat zavpil, nato je utihnil; krik je podelgel do tihega in čimdalje tišjega ječanja, in ko je zamrlo tudi to, je obležal, skrčen in strašen, kakršen je bil. Upehani možje so izpustili roke in noge; padle so kakor drva.

„Po njem je!“ se je začulo izmed delavcev.

„Ne še!“ je dejal doktor Čander važno. „To je omedlevica; srce še utripa. Ali kmalu bo . . . Ne, zares umira!“ je vzkliknil z začudenjem.

Ranjenc se je tresel v konvulzivnih krčih. Naposled je obležal brez glasu.

„Mrtev je!“ Star človek, poln solz v očeh in na obrazu, da so se vlekale bele struge po črno zaprašeni koži, je izpregovoril, svečano in z bolešjo, po vsem videzu prijatelj mrtvega. „Molimo za siromakovo dušo!“

Snel je pokrivalo in pričel moliti; nekaj glasov je odgovarjalo, drugi navzočni pa so se umeknili, z zlobo in s posmehom na obličju.

„Za njegove otroke bi rajši molil, če bi mogli živeti od molitve!“ je dejal potihoma mlad fant s predrznimi očmi.

Doktor si je pričel umivati roke; prinesli so mu drugo vodo, prva je bila malodane sama gosta kri. Vonj krvi in svežega, osmojenega mesa ga je mahoma presunil z vso tisto slabostjo, ki se doslej ni bila pokazala. Začutil je, da se mu sklečavajo noge in da se nabira znoj na čelu in po životu. Jedva se je vzravnal in oblekel suknjo; ko je šel proti vratom, se je moral z roko držati stene, da ni omahnil. Zunaj se je zgrudil na klop, prisluškujoč k zmedenemu vrvežu svojih misli, ki so se bile zgrmadile v pisan kaos brez jasnosti in brez kakršnekoli zavesti, kaj mu je storiti prihodnji hip.

V rdeči zarji je stalo solnce na zapadu; dolina se je topila v mehkih obrisih, hiše v trgu so se čimdalje bolj družile druga z drugo in drevesa po nizkih gričih so metala čez travnike dolge sence, vidne daleč naokoli.

Doktor se je zdrznil; znan glas ga je nagovoril in zdramil njegovo dušo iz toposti. Ozrl se je; ravnokar so odnašali mrliča mimo, pregrnjenega z rjavim platnom, polnim muh, ker je vsepovsodi premakala kri. Pri njem pa je stal inženir, prepadlih črt, in mu nudil roko.

„Tudi vas je pretreslo, ki ste vajeni? Jaz jedva da sopem: jaz ne ljubim obupa. In zlasti ne obupa revščine, ki se zagriže v rešilno misel smrti s toliko besnostjo, da je ne izpusti, niti ne v odkup najhujših muk. Kako bi bil sicer mogoč takšen divji samoumor?“

„Da, vidite,“ je menil doktor Čander z zlobno ironijo, „v našem narodu je vse premalo estetskega okusa. Zato pa pravim, da bi propagirali lepoto: med mase ž njo! La beauté pour tous: pour la crème et pour la canaille . . .“

Inženir se je zdrznil nad Čandrovim cinizmom. „Ali ste iskali mene?“ je vprašal hlastno, z vzdramljenim glasom.

„O, nikakor ne!“ je odgovoril doktor z udobnostjo. „Ne dajte se motiti . . . Vi tako že odhajate . . . Veste kaj? Na travniku boste srečali gospodično Karlo . . . In lahko noč!“ Vstal je. „Lahko noč!“ je ponovil z vsakdanjo, veselo prijaznostjo.

Ko pa se je že obračal, da odide, je še enkrat pogledal inženirja v obraz.

„Poslušajte!“ je dejal z zamišljenim glasom, kakor da se spominja davnih reči. „Veste, nekaj sem vam hotel reči . . . Toda, kaj je bilo? Da! Če se ne motim, sem govoril sinoči z vami —

kaj ne da, z vami? — o tistihle — ej, no, kako jim že pravijo? — o govnoobrbcih . . . Ali še veste? Vidite! Tisto reč sem danes natančno premislil in preštudiral, in kakor se mi vidi, tako vam povem, da ne bo krivega spoštovanja: stvar je namreč ta, da sem tudi jaz govnoobrbec!“

Inženir je na široko odprl oči:

„Kaj pravite, človek božji?! Kaj pomeni . . .“

Ali doktor je že stopal, naglo, s slokim hrbtom, roke maha-joče ob životu. Panama mu je čepel po strani, ameriški čevlji so orali črnikasti prah, ki se je v debelih meglah dvigal izpod korakov.

Od rudnika se je vila cesta za prijaznim gričem z majhno, sivo cerkvico; slive so rasle po zelenem bregu, izmed njih pa je gledalo par nizkih, rjavih, lesenih koč, svetloolikih v večernem solncu, in prijaznih, kakor da bi klicale: — Tukaj je naše kraljestvo, ki ga še ni ogabil vseobči napredek človeštva! —

Ob tistem griču se je dvigala cesta v klanec: na drugi strani je bil borov gozd, redek in kakor razsekan v solnce in senco. Odondod pa je šlo zopet navzdol, polagoma in počasi, kakor življenje brez razburjenja, dolgočasnemu trgu v naročje.

Nad to simboliko je doktor obstal in se je udaril z roko po čelu:

„Zdaj je dopolnjeno . . . In jasno je, da je vse življenje izgubljeno, življenje človeka, ki je lagal v mislih in v dejanjih, pa ves dolgi čas ni našel minute, da bi mogel živeti in povedati svojo resnico . . . Tistemu človeku pa je ime blagorodje doktor Ambrož Čander, ki je že davno umrl in hodi zdaj okoli, čuden mrtvec med živimi ljudmi . . .“

XVIII.

Vse slike so se zlele v nekaj sivega, čimdalje svetlejšega in vse bolj in bolj podobnega zgodnjemu jutru, kakršna so pač jutra v tihi sobi, ko šinejo prvi žarki skozi okno in razgrnejo po vseh robovih pohištva blede in nežno rumenkasto luč, ako leži človek na podu, oči obrnjene v strop, trepalnice težke od žganja, glavo kakor nabito z besnimi strupovi, v zraku, nasičenem z izhlapiami razlite pijače in s soparnim, demonskim vonjem tujih cvetic.

Doktor Čander je videl, da je jutro, in je nejasno, kakor s slutnjami, začutil svoj položaj. Oprl se je s koleni in z dlanmi, oprijel se naslanjača in vstajal, dokler ni vstal. Pred okno je pri-

hajala svetloba; cel pas je že bil nad mestom, ki se je gibalo in oglašalo.

„Dihati ne morem!“ je rekel sam pri sebi; ko pa je nameril korak in iztegnil roko, da odpre zaprto okno, je zapazil, da se gibljejo vsi predmeti v naglem, nervoznem, nad vse mučnem in zoprnem nihanju. Zbal se je slabosti in toliko da se je še pravočasno spustil v naslanjač.

„Gilda . . . Konjak . . . Čudne, hudobne sanje . . .“

Ta trojica reči se je tako neposredno dvignila v spominu, da so se ustnice premeknile in zašepetale. Ali že naslednji hip je padel čez vso pritajen top, napol pijan, napol onemogel usmev.

In zopet ga je objelo spanje, težko, trudno spanje brez slik in brez snov. Tuintam se mu je zazdelo, da se premika; včasih se je razkinila tema in pretrgalo se je molčanje: morda so govorili glasovi, ljudje so se nemara gnetli okoli njega. Morda je vstal tudi on, govoril in hodil; in nemara se ni zgodilo prav nič, kajti ko se je doktor Čander prebudil, je vedel le to, da se je zdajci zdanilo pred pogledi in da je nekaj črnega, vsesplošnega, vse misli pregrinjajočega izginilo in propadlo kakor strah.

Zelo nenavadno življenje se je bilo začelo. Na omarici tik postelje so stale raznovrstne stekleničice, — kajti doktor je ležal na postelji, dasi je bil zaspal v naslanjaču, — na njegovem čelu je hladila mrzla, namočena ruta, okno pa je bilo odprto in senčnice spuščene. V tistem polmraku se je zavedel samega sebe.

„Kje sem?“ je bila prva misel. „V sobi... A to ni moja soba! Kdaj je v moji sobi po dnevi tema? . . . In vse te komedije: steklenice, obkladek in ostalo! — Pač, tam visi moj klobuk; omara je kakor pri meni, svečnik z bronasto plesalko — in vaza — a kje so Gildine rože? Videl bi jih in poduhal: njih vonj je bil močan kakor ljubezen... Nazadnje sem vendarle pri sebi... Samo te komedije! Kateri tepec jih je napravil?“ je zakričal naglas, tem bolj srdito, čim je takoj začutil, da se bori z naporom.

Za posteljo se je nekaj zgenilo; premaknil se je stol, mlada ženska glava s širokimi lasmi rjave barve se je dvignila, kakor da je bila doslej v zamišljenosti podprta z dlanjo.

„Kaj izvolite, gospod doktor?“ je vprašal glas služabnice Katarine z veselo plahostjo.

„Kateri prokleti tepec je spustil senčnice?“ se je srdil doktor Čander, sedeč na postelji in čuteč, da so ga razpravili med spanjem.

„Koliko je ura? V tej temi sem zaspal in zamudil ves dan . . . Ali si se ti drznila?“

„Ne jaz!“ je jeknila Katarina, kakor da je bila beseda udarec.

„Kako bi jaz, kar sama od sebe?“

„Kdo je bil torej? In kdo mi je položil to cunjo na čelo?“

Obkladek je zletel v kot.

„Ali se prav nič ne spominjate?“ je izpregovorila Katarina s strahom; njene velike oči so bile polne širokega strmenja. „Seveda, saj se ves čas niste zavedeli . . . Bolni ste, ne premikajte se preveč, gospod doktor!“

„Vrag je bolan!“ je zarenčal Čander. „Kaj je bilo? Govori! Kdo si je izmislil, da sem bolan? Pijan sem bil, to je vse; pijan sem bil, pa sem menda obležal pod oknom; in komu je prišlo na um, da je delal iz pijanca bolnika?“

„Gospod Zima je bil tu, vaš prijatelj; on vas je pregledal in položil v posteljo . . . Ves se je prestrašil; tri ure je bil pri vas, nato, ko je moral iti, je ukazal . . .“

„Kdo?“

Doktor Čander je besno skočil na tla, ne čuteč nikake slabosti več, ter se je postavil pred Katarino. Ženska je prebledela kakor zid; zgenila se je, kakor da hoče bežati, a le za hip. Nato se je počasi, trepetaje vzravнала in je ponovila z zamirajočim, šibkim glasom:

„Gospod Zima.“

„Doktor Zima?“

„Da, gospod doktor Zima . . .“

„Česa je iskal?“

„Tu je bil, slučajno se je oglasil, ko ste . . .“

Katarini je zastal glas.

„Ko sem kaj? — In kje so cvetlice, ki so bile v vazi?“ se je razljutil doktor.

„Tiste cvetlice?“ je ponovila Katarina.

„No da, tiste!“

„Tiste rdeče?“

„Rdeče, da! Govori! Kam si jih zapravila, živina?“

„Tako so dišale . . . Vso sobo so bile zastrupile; in vi ste imeli okno zaprto . . .“ je govorila ženska v pretrganih stavkih. „Gospod doktor Zima je dejal, da so vam škodile, poleg pijače . . . Takrat sem jih vzela, in . . .“

„Kam si jih dala?“ je kriknil Čander.

Katarina se je stresla po vsem životu; na licu in v očeh je bilo nekaj kakor upornost, ki se boji izbruhniti.

„Vrgla sem jih proč!“ je odgovorila s trdim, skoraj rezkim glasom.

Doktor, ki je tačas odpiral okno, da je planila luč kakor na svetlih konjih v zamračeni prostor, se je mahoma obrnil nazaj in priskočil. Vse črte njegovega bledega obraza so govorile o brezmiselni krutosti.

„Predrznila si se! Počakaj, prokleta sužnja! Tu imaš!“

In z besnostjo, ki ga je naslajala, je udaril strežnico po desnem licu, s členki obrnjene roke. Obstal je, za trenotje, kakor da pogleda učinek; nato je udaril drugič, tretjič, četrtič.

Katarina je pokrila obraz z rokami; stisnila se je k zidu, ne da bi poizkusila bežati. Njeno telo je trepetalo ob udarcih, zvijalo se, prosilo z vsemi gibi bolečine, toda iz ust ni bilo glasu. Doktor Čander je suval z naslado, v zagonetnem orgazmu, kakršen se ga je polasčal zadnje čase zelo neredkokdaj: po rokah, v prsi, ki so se prožno vdajale pod prsti, v život, v noge in v hrbet, ki se je nastavljal od strani; naposled, ko so se roke utrudile, še z nogami.

Začutil je upehanost in pene na ustnicah; poslednjikrat, z viškom napora, je sunil z desno nogo, Katarino ravno v sredo krila. Takrat je zaječala; vrgla se je naprej in objela doktorju noge, tresoča se neprenehoma kakor kaznjen pes, in vsa ječeča, ječeča . . .

Doktor Čander se je iztrezil; hipoma je zagledal samega sebe v nelepem položaju, zavedel se je estetike življenja in se rahlo, mirno, s kretnjami, ki so bile preračunane po vseh pravilih dobre teatralike, osvobodil Katarininih rok.

„Vidiš, to imaš od svoje trme in ljubosumnosti!“ je dejal s prijazno osornostjo pravičnega očeta. „Zakaj si zavrgla cvetlice? Zato, ker si bila ljubosumna! Kako moreš biti ljubosumna? Ti vendar veš, da med nama ni govorjenja o takšnih rečeh . . . Kar je včas, je samo tako . . . ker sem tvoj gospodar . . .“

„Moj gospodar!“ je potrdila Katarina, obraz še vedno zakrit, z boleznim glasom skrajne vdanosti in pokorščine. Prsi so se ji dvigale v krčevitih sunkih; kolena so se pričela premikati, in tako je kleče, drsaje prispela do doktorja, ki je sedel zopet v naslanjaču.

Njegove oči so se spustile do nje in so zagledale beli, skoraj voščenobledi tilnik, ki ga je bil zapeljal prvi dan njene službe in ki ga še danes ni mogel videti, ne da bi ga zagrabila strast. Hlastno, divje jo je prijel za rame, tako da se mu je spustila njena glava

med kolena. Sklonil se je nizko, čisto nizko in je pričel poljubljati preko lastne želje, s tistim naporom, takorekoč s tisto nepreplašno pridnostjo upehanega, oslavljenega in bolj ali manj izžitega nagona, ki išče utešenja v navajenem veselju.

Katarina je imela mehko, sladko polt in lase, ki so dišali z močnim, krepkim duhom, dasi ne tako vroče in dražeče kakor Gildini lasje. Bila je še mlada in čudno vdana. Doktor Čander je nazival njeno brezmejno vdanost v samotnih premišljevanjih eno izmed skrivnostnih historij svojega življenja.

Ko se mu je zazdel ta prizor brez zmisla in smešen za človeka, ki bi ga gledal od daleč, je rahlo odrinil služabnico. Ostala je na kolenih; roke so se ji sklenile in povesele do tal, obraz pa, svetel od solz in od bleska oči, se je dvignil in nasmehnil od sreče.

„In zdaj povej, kaj se je zgodilo!“ je ukazal doktor Čander. „Napil sem se, padel s stola in zaspal; to vem. Kdo me je našel? In kaj je bilo kasneje? Povej mi vse, vse . . .“

Katarina je pričela pripovedovati.

„Davi, ko sem vam prinesla zajtrk, so bila vrata zaprta. Počakala sem še dve uri; ključ je bil znotraj, vidite? In potem, misleča, da se vam je zgodilo kaj zlega, sem odprla ona vrata — tam, iz druge sobe; v tistih je bil ključ . . .“

„Kako je mogoče?“ se je začudil doktor. „Ne spominjam se, da bi bil zaklepal: saj nikoli ne zaklepam, kadar ležem spat! — In dalje?“

„Našla sem vas v naslanjaču. Težko ste dihali, bili ste bledi, videla sem, da ni vse v redu. Ko sem vas pričela dramiti, ste pogledali s takšnim čudnim, steklenim očesom, in blesti se vam je začelo, vstali ste, hodili ste po sobi, govorili ste o Jerneju Cepudru in . . .“

Katarina je zardela in umolknila.

„Nato je prišel Zima ter me proglasil za bolnika: delirium tremens! Tako je bilo, saj si mislim; ali ne?“

Služabnica je poljubljala njegovo roko, vestno in z natančnostjo, kakor da bi preštevala mnoge prstane doktorja Čandra na desno in na levo, vselej tik pod kamenom. On je med tem v duhu obnavljal čudne sanje nocojšnje noči.

„Prokleta reč!“ je zaključil sam pri sebi. „V meni je nekaj skritega in mističnega, podobnega živali, ki prebiva v srcu; ali ne živali, marveč demonu: on ima knjigo življenja in piše vanjo vse, in kar na lepem, ko se ne nadejam in jedva še včasih od daleč mislim na davne stvari, jih razvije v neumno, rekel bi — noro ko-

medijo z vsem, česar je treba: s konfliktom, z zgradbo in jasno razdeljenimi prizori. Čemu to? Ali, da mi dokaže, kako daleč sega volja človekova, kadar je sklenila brisati in tuničevati v lastni duši? Da zagreni življenje, ki sem si ga izbral v nadomestilo? Da mi odgrne zastor nad blizobližno bodočnostjo, ko bi bil moral tudi brez sinočnje noči in njenih sanj izprevideti, da sem metal svoje dneve v zavrženje, kakor tisti, ki zaigra pol premoženja in raztrosi še ostalo, češ: hočem se prepričati, da je imetje glupost in anahronizem?“

Ta poslednja misel se je zajedla vanj tako hudobno, da je začutil: zdajzdaj se mi izpremeni obraz. In ker ni hotel, da bi služabnica ugibala njegove misli, je dejal z mahoma osornim glasom:

„Katarina, idi . . . Tvoj gospodar premišljuje, ne moti ga!“

Katarina je vstala, kakor da bi se ji mudilo za ceno vsega zveličanja storiti po doktorjevem povelju. Vstala je, s povešeno glavo, oči zakrite od dolgih, nekmetsko lepih trepalnic, in odšla brez besede, s tihimi, boječimi koraki. Doktor Čander se ni ozrl za njo; toda ko je odprla vrata, je čutil, da ga je pogledala s svojim skrivnostnim, obožujočim pogledom, preden je zapustila sobo.

In jedva je ni bilo, že so se mu obesile črte lica v izrazu obupnega strmenja. Mehanično se je dvignila roka in je udarila po čelu.

„Torej vendarle,“ je mislil tako glasno, da se je prestrašil zvoka besed. „Prokleta ali blagoslovljena bodi resničnost mojih sanj! Prav tako, da, prav tako se mora zgoditi . . . Pisano je bilo, da se zgodi! Usojeno je bilo, da nepopravljivo izprevidim puhlost svojega življenja; usojeno, da zagledam svojo laž v kričeči dnevni luči in da okusim tisto zavist spoznanja: vi drugi ste poznali srečo, — jaz je nisem; vi drugi ste živeli resnico, — jaz je nisem, marveč sem kričal na vse grlo, da bi prevpil njen glas, ker je govoril sramoto Ambroža Čandra pred njim samim, kadar je bil sam s seboj!“

In zdaj se je zbal samote in smrti.

„Prišel bo dan, ko se razprši prah; prst se vrne k prsti in duša ugasne, tista duša, ki je bila pečat višje in vendar svoje popolnosti, da bi se z gorkoto ljubezni vtisnila živemu človeku, krvi od moje krvi, duši od moje duše, ter se nadaljevala v nesmrtnost . . . Prepozno je; maščevala se je zatajena resnica . . .“

Odnekod, kakor iz tal, je bliskoma vzniknila nepoznana, močna želja, čudna in smešna, kakršne doktor Čander prej ni poznal.

„Imeti otroka!“

Izpregovorila je glasno kakor krik v praznoti; vse utripanje misli se je oprijelo njenih besed in jo pričelo ponavljati brez nehanja.

„Hm!“ je dejal doktor sam pri sebi. „Pa tisto? Ne, tisto je že davno izbrisano in nevredno strahu . . . Moj Bog, če bi storil, kar mi je prišlo na um! . . . Hahaha! Doktor Čander — snubač! Ne, čemu? Vse so . . . tako in tako; o tem ni govora. Vzel bi žensko brez pohujšanja v duši, brez upornosti v srcu: takšno, ki bi bila srečna, da sme biti sužnja moje tolažbe. Žensko, kakršna je Katarina . . .“

Zazdelo se mu je, da se blazno mudi: čez minuto je prekasno. Zdaj bi rekel veliko besedo: da pade, preden se vnovič zareži hudobni um; zdaj, nemudoma! Poklical je Katarino. Prišla je, obstala za vrati, na obrazu rdečica, v očeh pričakovanje.

„Pojdi bliže!“ je dejal doktor, pijan od veselja nad samim seboj. Prijel jo je za roko, kakor bi pač prijel ljubljeno devico; tako nemara, kakor je prijel Blanko v svojem snu. Katarina je šla voljno do kanapeja in sramežljivo povescila obraz, ko je morala sesti k njemu.

„Ne!“ je čepnila, kakor nehote. „Vrata so odprta; naj grem in zaklenem . . .“

„Ali, kaj misliš!“ je vzkliknil doktor, jezen sam s seboj, da si je pokvaril čisti slog prizora. „Saj mislim samo . . . vprašati te hočem, Katarina: ali mi odpuščaš?“

„Kaj da bi vam odpustila?“ se je začudila služabnica. „Vi odpustite meni . . . Vi ste gospodar: odpustite mi, da sem zavrgla vaše rože!“

„Ne za tisto, Katarina: prav je bilo, da si jih zavrgla. Dišale so kakor kazen božja . . . Ampak, drugo mi odpusti, in vse mi odpusti, vse, vse! In povej, Katarina: ali bi ti hotela biti moja žena?“

Katarina je na široko odprla oči; pogledale so topo, brez umevanja. Nato je zardela; nasmehnila se je z neumnim, srečnim usmevom. Polagoma in tiho so se spustila kolena do tal; pokleknila je pred gospodarja in je šepnila z jedva slišnim glasom:

„Bi!“

Doktorju se je zazdelo, da mora njegovo obličje ta hip izraziti srečo in zadovoljstvo. Dvignil je obraz, zagledal je napor svojih črt — in mahoma, treskoma se je izsul v brezumen smeh, ki je donel Katarini tako strašno in nenavadno, da se je brž umeknila.

„Ne, ne!“ je dejal Ambrož Čander. „Sužnja moja, ne zameri, to je bilo kar tako . . . In zdaj, tu imaš, prinesi šampanjca, tega in tega . . . Ali si zapomnila?“ je poklical za njo.

Katarina je odšla z ubitimi, drhtečimi koraki, kakor pijana.

Blagorodje doktor Ambrož Čander je tačas odklenil omaro in vzel iz spodnjega predala dragoceno turško pištolo, ki mu jo je bila podarila miss Edita. Cev in ročaj sta bila vložena z zlatom, na prašnici je bil še nedotaknjen smodnik, ki ga je nasul doktor v nedavni uri, iz umetno kovane bunke pa je hudobno mežikal velik brušen smaragd.

Mir in smeh.

1.

Kakor mučen san v omami
to življenje je med vami;
tujec sem med vami jaz,
ki je zgrešil pot in čas!

2.

Poglej, o človek, črvom gnusna hrana!
Čemu sovraštvo, bratomorni boj?
Čemu nemirnost tvoja neprestana
in kaj od vsega v grob odneseš svoj?

Zaman je pevca glas in klic preroka,
kot gluha množica naprej drevi.
Vihar pod mano doli vriska, joka,
ječanje hrope smrti in strasti.

Vrtinec doli tam divja pošastno,
svetost razplakana, razkošen greh.
Nad vsem caruje, vlada veličastno
moj duh, moj tihi mir, moj srečni smeh!

3.

Tam na poljani ravni in široki,
kjer pno brez konca se neba oboki;
ob cesti beli tam, ob cesti vroči,
kjer peša dan v samoči in nemoči —

Ah, na široki, ravni tam poljani,
ob cesti beli, v daljni svet speljani,
ah, tam me, dragi moji, pokopljite,
na grob zeleno lipo mi vsadite!

Bo lipa vsako leto razcvetela
in veje senčnate čez grob razpela;
popotnik trudni svoj korak ustavi,
spomin ga ljub, spomin ga drag pozdravi.

4.

Naj sladka čaša bo, naj bo gorjupa,
pij ravnodušno iz obeh:
življenja resni boj je igra glupa,
orožje tvoje mir in smeh!

Rafael Mirt.

Nočni pozdrav.

I.

Zvezdami je vse posejano
čez in čez nebo,
s sanjami je vse pretkano,
z radostjo, z boljó.

Tiha moja misel plava
skozi sen noči:
„Draga deva, bodi zdrava,
angel, sladko spi!“

II.

Vse stvarstvo v globokem miru sanjá,
le meni nemir zaspati ne da,
srce v hrepenenju mi k tebi drhti,
ljubljeno dete ti.

Naj zvezde te zlate pozdravijo,
naj sanje ti sladke pravijo,
kako te ljubi moje srce,
kako po tebi mre . . .

Dolenc.

Prijateljica Lelja.

Iv. Lah.

IV.



e vem, kako sem prišel oni dan od prijateljice Lelje. Godilo se je nekaj z menoj, česar ni izkusil, kdor ni nikdar presanjal časov ob strani velike žene. A kaj vam to pripovedujem? Čemu pripovedujem, kar ne spada k povesti? Povest naj vam pripovedujem, prijatelji!

Nekoč sem prišel k Lelji pod večer, ko je že zahajalo solnce in so se gibale počasne sence prek zelenih nasadov. Sedela je ob oknu in gledala v večer. Bila je krasna v svoji lahni obleki, v mehkem naslanjaču, z bledim, zamišljenim obrazom, z nalahko spetimi, skoraj razpuščenimi lasmi.

Pozdravila me je veselo in jaz sem čutil njeno odkrito radost; nerada je bila ob takih večerih sama, hotela je imeti človeka. In kdo je takrat bolj čutil zapuščenost in praznost življenja nego jaz, ki sem moral hoditi sam med onimi malimi ljudmi, ki se boje sami sebe zaradi svoje slabosti in zato ljubijo po pravilih in živijo po postavah. Če bi jim vzel njih slabost, bi padla pravila in postave, zmagalo bi življenje; če jim vzameš pravila in postave, propadejo v svoji slabosti. To, bratje, je cesta težka in težke so nje misli. Kdor jo prehodi, zanj je vprašanje rešeno in nepotrebno je premišljati o rešitvi drugih. Toda žalost je padla na moje srce na oni samotni cesti, žalost, bratje. Tako sem prišel k Lelji. Sedel sem na divan poleg okna in se zagledal v njen obraz: mnogo resnega in milega je bilo na tem obrazu, mnogo ponosnega in vznesenega, a tudi mnogo trpkega in žalostnega. In to vse bi bilo treba razumeti, prijatelji, razumeti . . .

„Razumeti svet in življenje se pravi prav uživati,“ je rekla nekoč prijateljica Lelja. A takrat sem hotel razumeti, kar mi je bilo nerazumljivo. Pomislite, prijatelji, prišel je popotnik utrujen v božji hram s težkim vprašanjem, ki je mučilo njegova nemirna potal. In je vprašal boga: Ali si, ali nisi, govori! Toda molk je vlada. po božjem hramu in soha na oltarju se ni zgenila. Neusmiljen je

bog, kajti čim bolj ga ljudje izprašujejo, tem bolj molči, toda ko bi odgovoril, bi ne bil več bog, in to je vse. Zato, ker je neusmiljen in molči, ga ljudje časte in padajo pred njim. Tako je s človekom, bratje: molk je, ki dela skrivnost, in skrivnost je, ki ga dela velikega.

Tako sem takrat sedel poleg nje. Nje mehka bela roka je počivala v moji, tako hladna in brez življenja, mrzla, brezčutna.

„Danes bi hotel govoriti z vami, gospodična — o ljubezni.“

„O ljubezni,“ je ponovila zamišljeno. „Govorite!“

„Ne, hotel bi poslušati, in vi govorite.“

Nasmehnila se je.

„Zakaj mislite, da bi bilo tako prav?“

„Ker sem utrujen in žalosten in ker hočem vedeti vašo povest.“

Nekaj časa je sedela molče. Slonela je na zofi poleg mene in zamišljeno gledala predse. Večerni mrak se je plazil po sobi in pokrnil počasi oba. Črne sence so vstajale iz kotov kakor strahovi temnega sveta. Čutil sem nje bližino; videl sem jo z zakritimi očmi, kako sloni na zofi in pripoveduje. Prijateljica Lelja je pripovedovala:

„Videli ste morda kdaj samotnega popotnika, ki je šel po cesti. Tako se mi zdi človek, ki zapusti mlade trate, oni raj bajk, kjer ni spoznanja niti bolesi, kjer je vse kakor lep sen. Drug za drugim odidemo iz raja in stopimo na cesto. Takrat človek nenadoma začuti zapuščenost in samoto, hoče se mu družbe; takrat začne ljubiti. Čuti morda že od daleč praznost in puščobo življenja, in nič krasnejšega niso mogli bogovi dati za izgubljeni raj nego ljubezen. Ljubila sem kakor mnoge, ki ljubijo iz cele duše: ljubila sem ga, ker je bil krasen. Zgodilo se je to takoj v prvem trenutku, ko sva se srečala. Bilo je to na nekem plesu v času šumnega predpusta. Prišel je tak, kakor sem ga že zdavnaj pričakovala, kakor sem si ga mislila v onih mladih časih, ko v nas še žive spomini mladih bajk: visok, resnega, zamišljenega obraza, s črnimi lasmi, modrimi očmi. Zgodilo se je vse tako, kakor sva bila oba prepričana: prava ljubezen je edino ona, ki nas zmaga v prvem trenutku z nepremagljivo silo, da torej ljubimo brez premišljevanja in preudarjanja, zato ker ljubimo, in trdila sva oba, da se tako ljubi samo enkrat v življenju. Bila sva oba prepričana, da sva popolna, da, govorila sva mnogo o nadčloveku in sva se čutila visoko nad onim vsakdanjim svetom, ki se je v onih trenutkih zdel nama majhen in nizek, slaboten in neumein. Moram priznati, da je bil on zelo razumen človek in da se v njem nisem nikdar motila. Imel je v sebi nekaj nadčloveškega, jaz sem čutila to silo in sem jo oboževala. Tudi on

je v meni našel vse, kar je tedaj iskal, in iz tega je izšla ona sreča, ki jo navadni ljudje imenujejo srečno ljubezen. Toda nič popolnega in nič večnega nima svet in njegov obstoj je v tem, da ni na njem niti večnosti niti popolnosti, in mi imamo svoj pomen samo v tem, da hočemo oboje ustvariti. Verovala sva drug v drugega kakor verujemo v bogove, dokler ne dvomimo o njih. Nisva dvomila drug o drugem, da, niti nisva mogla dvomiti.

Toda nekoč je prišlo nenadoma, kakor se to godi v zaljubljenih romanih: namesto njega je prišlo pismo, da je vse končano. V romanih postanejo take stvari zelo usodne, tuintam odločilne. Zame je bilo to skoraj brez pomena, kajti ljudje, ki se ljubijo, se razidejo stokrat, ako pa je njih ljubezen slaba in nezmožna velikih del, je bolje, da se ne govori niti o njih niti o ljubezni.

Bilo mi je dolgčas po njem, želela sem ga videti in govoriti z njim.

Imel je prijatelja. Obiskala sem prijatelja in ga vprašala:

Kje je vaš prijatelj?

Izgubljen je, gospodična.

Zakaj?

Izgubljen; meni je, vas žal.

Zakaj?

Padel je v oblast ženski, ki ga uniči.

Kdo je to?

Njegova prva ljubezen.

Prva ljubezen! . . .

Prva ljubezen, sedaj javna ženska.

In vi?

Jaz sem mu odpovedal prijateljstvo. —

Prijel je moje roke in jih poljubljal. Bil je to dober človek, toda nič velikega ni bilo v njem. —

Ali ga ni nikjer mogoče videti?

Da, pri njej.

In drugod?

V reduti.

Torej pojdem tja.

Vi?

Da, hočem ga videti.

Ampak prosim vas, gospodična, ali veste, kaj je reduta?

Vem.

To je blato, gospodična, nizkost . . . Vaše dobro ime . . .

Zame ne gre; ali se ne bojite vi za svoje dobro ime?

Jaz se zase ne bojim.

Potem vas prosim, da greste z menoj.

Kam?

No, v reduto.

To je nemogoče, gospodična . . . Nemogoče za poštene ljudi.

Torej bom morala iti sama.

Ne, ako hočete, potem . . .

Kakor vam ljubo, jaz pojdem sama. —

Odšla sem domov in se ozirala po plakatih. V soboto je bila naznanjena reduta.

Znano vam je, kako divja karneval. Dvorana je bila polna. Maske so se drevile semtertja, v prednjih sobah so pokale steklenice, vino je teklo z miz, polpijani ljudje so se zibali po sobah z maskami v naročju . . . Godilo se mi je, kakor se godi vsem maskam, ki pridejo same, kajti v njih navadno slutijo ljudi, ki iščejo romantičnih dogodkov ali ki hočejo koga presenetiti. Obdajo jih navadno ljudje, ki iščejo zanimivih slučajev in skušajo doseči svojo srečo z ljubeznivostjo in denarjem. Moram reči, da ni manjkalo takrat niti romantičnih dogodkov niti zanimivih slučajev. Teda vsega tega nisem iskala; vse to je bila samo igra.

Zagledala sem ga kmalu: plesal je z veliko, lepo damo in videti je bilo, da se poznata. Kmalu je izginil v množici med pari . . . Ko se je prikazal zopet, je bil sam. Izbral je novo plesalko. Pristopil je z veselim smehom, kakor pijan od veselja, in zaklical:

Ej, lepa maska, ali plešeš?

Da. —

Izginila sva v množici vrtečih se parov. —

Ali si sama, maska?

Sama.

In kje je tvoj ljubček?

Ga ni.

Torej mož?

Ne.

Vzameš mene?

Da. —

Takrat se je zresnil njegov obraz, pogledal je in obstal. —

Lelja . . . —

Komaj da je verjel sam sebi. —

Kdo te je speljal sem, Lelja, v to blato, v to peklo? Lelja, kaj si storila? . . . —

Odgovorila nisem nič. Bila sva blizu vrat. —

Prišla sem za vami, ker vi ne pridete k meni . . .

Lelja, jaz nisem vreden . . . —

Takrat se mi je zazdel ves svet majhen in ostuden. Česa iščemo v njem in kaj smo mi?

Poslovila sem se in se odpeljala domov. Noč je bila jasna, predpustna, mrzla . . .“

V.

„Tu je povest končana,“ je nadaljevala Lelja, „kajti vse, kar se je vršilo potem, je samo stara historija o izgubljeni sreči, boj med časom, ki nas žene naprej od izgubljenega raja v neizogibno smrt, in med hrepenenjem, ki se hoče vrniti v raj izgubljene sreče. In take povesti pripovedovati ni prijetno. So dolge in navadno brez konca. Zgodilo se je nekoč, da sem se sešla s človekom, ki mi je postal velik prijatelj. Velika je bila boleost, ki je ležala nad mojim življenjem, in v takih časih si iščemo prijateljev. Bil je to nesrečen človek in je ljubil zato, da bi pozabil nesrečo. Bil je to človek, ki je bil nekoč odšel z razpetimi jadri na morje. Zaigrali so se valovi, zaplesali, zarajali in so vrgli njega in njegovo razbito ladjo na suho . . . Vsi smo šli tako, prijatelj, in vrnili smo se tako. Eni so, ki zbero lesove razbite ladje in se vrnejo zopet nazaj na široko morje ter hočejo kljubovati silam vetrov in valov; in so, ki sede na razvalinah svoje ladje in gledajo z velikimi očmi daleč na drugo stran, kjer se v solnčnem svitu blešči dežela njih sanj; pozabili so vse drugo in brez moči ginejo na obali morja. In tretji so, ki se posmejejo s prezirljivim smehom razbiti ladji, daljni deželi in valovom morja. Poiščejo si družbo med enakimi, zapojo si pesem in govore: igra je vse in igrača. V veseli zadovoljnosti se objamejo in si pripovedujejo vesele povesti: ladja in polom in vse, kar je bilo, jim je prijeten spomin, morje in daljava in neznana dežela in vse drugo so jim povesti za zabavo. Lahko se zgodi, da jih nekoč prime veselje in zopet odjadrajo: veselo in vdano, prepevajoč o radosti, ljubezni in življenju. Tako je bilo takrat pri nas. Na bregu smo bili in zahotelo se je nam življenja, veselja in ljubezni polnega. Takrat se je vrnil on. Vrnil se je, kakor so se vračali k nam mnogi od vseh strani. Prišel je k nam in se mu je neskončno stožilo . . .

Kaj vam pripovedujem? . . . Da, vrnil se je in se zjokal nad temnimi poti, kjer je v blatu ležala poteptana lepa mladost. Porušil je bil svetišče ljubezni in kakor izgubljen je taval po pusti zemlji, kakor bogokletnik, preganjan od bogov. Odpočil si je na ljubečih prsih. Jaz sem delil, je rekel, ljubezen od življenja in sem grešil, kajti ljubezen je življenje. Zdi se mi, kakor da sem se vrnil v svetišče vse očiščujoče boginje . . . Takrat je stopil v sobo moj prijatelj. Stopil je in obstal. Spogledala sta se: Prišel sem prepozno, je rekel on, odpustite . . . Odšel je in se ni vrnil več. Moja nesreča je bila napoti, ko se je sreča k vam vračala, je rekel prijatelj zamišljeno in je odšel s počasnimi koraki. Odšel je in se ni vrnil več.

Takrat je nastala zima, velika zima, pusta in prazna. Lena utrujenost se je plazila kakor smrtna bolezen skozi življenje in velika bolest v srcu je postajala težja in težja . . .“

Prijateljica Lelja je položila roko na vzglavje in skrila obraz. Globok vzdih je izginil v tiho noč. Sedel sem poleg nje kakor onemel. Medla svetloba je sijala z ulice v sobo iz obsevala temno vitko postavo na divanu. Božanstvo žene se je takrat pojavilo pred menoj v jasni luči. Nad temnimi grudami razritega piedestala je slonela nje zamišljena vitka postava, vznesena in skrivnostna kakor nje povest. In nje krasna bela roka je bila kakor polna ljubezni in sile in iz zamišljenih oči je sijala mlada trepetajoča radost, polna boječega hrepenenja. Poljubljal sem ono roko, polno ljubezni in sile, in gledal sem v oči, polne boječega hrepenenja. Sklonila se je k meni in nad razbito preteklostjo se je dvigalo novo mlado življenje, kakor po težkih in pustih časih zunaj mesta vzraste nov gaj in svetišče bogov.

* * *

Bil je večer. Ogenj je prasketal v peči in toplota je polnila temačno sobo. Prijatelj Aleksej je obsedel pri oknu, kakor je bil pripovedoval. Lasje so mu viseli na vsako stran lica in globoko zamišljeno so gledale njegove oči. Zunaj se je zgrinjala nad mestom mrzla zimska noč. —



Krakovsko gledišče.

Za „Ljub. Zvon“ napisal Tad. St. Grabowski. — Iz poljskega rokopisa poslovenil

Vojeslav Molè.

(Konec.)



ledeči prizor „V gledišču Raznoterosti“ je pravcata „commedia dell' arte“ v drami Wyspiańskiego. Predstavlja letno kopališčno gledišče med vodvilom „Faust in Margareta“ ravno v hipu, ko izbruhne vstaja in se izvrši napad na Belveder. Pri predstavi je tudi general Chłopicki, ki se ni bil pridružil vstašem, ker ni verjel v zmago in se je še tolažil z nado, da se posreči, še sporazumeti se z Rusijo.

Prizor v gledišču predstavlja ravno trenotek, ko prepletajo patriotski varšavski igralec Kudlicz in statisti, preoblečeni v satire, predstavo z besedami, polnimi aluzij na sedanji trenotek, in s satiričnimi izbruhi na občinstvo in Chłopickega, ki se zabava v gledišču, ko naj bi se postavil na čelo celi vstaji. Brez primere je igra satirov-patriotov in Kudlicza, ki paroduje velikega kneza Konstantina med antrakti in odmori med pravo predstavo ter vzbuja radovednost med občinstvom, ki si v prvem hipu ne ve razlagati besed satirov. Njih dialogi in kupleti, polni grenke ironije, hočejo zbuditi v poslušalcih misel o političnem položaju in napovedati revolucijo, pozivati k maščevanju in zbuditi vest v Chłopickem.

Medtem pa igrajo Mefisto, Margareta in Faust dalje svojo akcijo in govore mehke, zveneče, prisrčne besede:

Faust (poje tiho).

Stej, devojka, te korale, šteje!

Ah, ljubezen nima mej . . .

Gretka (Faustu).

O gospod, to vi ste dali,

in to res je moje vse?

Faust.

Lepši svet so ti korali . . .

Ljubi te srce.

Gretka.

Zdi se mi, gospod moj mili,

da ste vedno me ljubili.

K drugi vaše ne želi srce
— — — — —

Po teh zvokih flavt in strun pa zvenijo skrivnostne, drameče besede satirov:

„Vive la loi, l'effronterie;
c'est Dieu, qui vous donne la raison:
Polonais, point des rêveries.“

A njim slede razločna, bolesta očitanja, ki jih govori satir-sufler Chłopicckemu naravnost v obraz:

„Privadi sčasom kdo svobodi se prodani.“

Kudlicz.

„Privadi sčasom kdo bolesti se in rani.
in pleše.“

Satir.

„Kadar car veli . . .“

Kudlicz.

„se smeje, kadar dovoli . . .“

Občinstvo začenja razumevati, vse oči se obračajo k Chłopicckemu, ki vpira mračno in topo svoj pogled predse in si zakriva obraz s plaščevimi gubami.

Na krilih Nike Napoleonidov pa prileti vest o izbruhu vstaje tudi v gledišče. Nike poziva s plamtečimi besedami:

„K orožju! K orožju!
Kdaj se zbudite iz spanca sužnjosti podle?!
Bog vojne leta nad mestom
in brate kliče!“

Častnik Zajączkowski prihiti z vestjo, da „po mestu koljejo našince“. Občinstvo vstaja s sedežev, igralci mečejo v stran krinke in kostume, gledišče se prazni, vse beži v mesto, kjer „vežejo Moskale“.

Oder je prazen, gasnejo luči, a sredi mraka zakulisnega dela na odru se vrši simbolična igra med Niko Napoleonidov in Chłopicckim.

Edino on ni pohitel na bojišče; Nike mu pa sedaj podžiga ponos in slavohlepje ter ga kliče k delu. Sanje o nesmrtnosti mu vzbuja v duši.

In začne se med njima igra na kvarte (general Chłopiccki je bil znamenit kvartač!), ki mu prorokuje hkratu celo junaško karijero, a tudi oznanja nesrečen konec vstaje.

V začetku bo diktator zmagoval, zmage ga opojé, očarajo z bleskom ponosa, dokler . . . ne pade in se še enkrat povzpne do boja ter postavi vse na eno kvarto in — je zmagan za vedno.

Medtem pa so se Nike razšle po vsem mestu in kličejo vse, ki so zmožni čina in so zrasli nad glave množice, da bi jo vodili. Krilata, radostna, a tudi groze polna vest je dospela tudi k poljskemu Robespieru, — k Lelewelu, temu filozofu-revolucionarcu, učenemu zgodovinarju in strastnemu agitatorju, ki je v hipu, ko je izbruhnila vstaja, ravno študiral denar iz časa Boleslava Piasta in čakal . . . smrti svojega očeta.

„V Lelewelowem stanovanju“ se vrši sledeči prizor. Lelewel se razgovarja z zarotnikom Bronikowskim, ki ga pozivlje k činu; a sedaj mu jemlje sile druga misel, misel o smrti ljubljenega očeta, ki umira v sosednji sobi. Smrtna senca mu je zagrnila dušo, a tudi senca bojazni in negotovosti, kaj bo jutri, kakšna bo njegova odgovornost pred narodom in bodočnostjo, če se čin ne posreči.

Pred obličjem smrti je zatrepetal neustrašeni rušitelj davnega reda. Čuti na sebi božjo sodbo in odgovarja zamišljeno na tovariševa očitanja:

„To zgodi se,
kar Bog je hotel v svoji volji,
ne to, kar v mislih nam rodi se.“

Ni ga obiskala Palada in nobena izmed zmagonosnih Nik, ampak Heronejska Nike mu je ovila srce z žalostjo in mračno slutnjo:

„Ne najdeš pri meni Palade,
ne najdeš pri meni nadeje.
Čez misli je mojih ognjišče
šla senca izpod Heroneje;
zato sem zmučen in bled.
Ne najdeš Palade, nadeje.“

Palada-nadeja se obudi šele tedaj, ko odvede Hermes, smrtni posel, s sabo v podzemlje senco Lelewelovega očeta. V prizoru, polnem dramatične sile, četudi popolnoma nemem, se oddaljuje Hermes in za njim duh Lelewelovega očeta. A ne odhaja brez slovesa. Govori mu važne, velike besede, s katerimi ga pozivlje k dejanju in naglici: naj izpremeni v čin svoje mogočne misli, v čin, oprt na edinstvo naroda. A ko že gine v dalji glas mrtvega očeta, mu zakliče še opomin:

„O sin, s krvjo se ne omadežuj!“

Te besede ga svariijo pred onim krvavim bratomornim bojem strank, katere še niso dosegle svojega cilja, a so se že borile med sabo za bodočo vladno in prestol.

Lelewelovo srce, ki je bilo pred hipom še polno bojazni, se razgreva in hoče se mu tja, kjer je „Poljska že spočeta reč.“

Po mestu se širi vstaja. Prizor „Na ulici“ je mojstrska slika tega trenutka, ki ga je tako zelo težko predstavljati na odru. Ta prizor je sestavljen iz cele vrste epizod, polnih kretenj in mrzlične naglice, ter predstavlja globino ozkih ulic stare Varšave sredi temne noči. V globini opazuje Palada, naslonjena ob zid, vse kretnje in jih vodi. In čez oder hite vrste zarotnikov, moskalov, urejenih oddelkov, ki se zavedajo svojega cilja, in čet, ki drevijo brez reda in ne razumejo važnosti pričujočega hipa, posamezniki in ogromne množice.

Ti hite k arsenalu, drugi k Belvederu, zopet drugi na predmestje in k vojašnicam. Prihaja oddelek podpraporščakov z Wysockim, pojavi se tudi mračni general Potocki. Mladenci ga prosijo, naj se pridruži vstašem, naj se jim postavi na čelo, a on je nem in gluh. Toda boj ne čaka. Prihajajo drugi oddelki. Potocki jim hoče načelovati, a jih povesti proti bratom, v obrambo knezove garnizije. Čujejo se protesti, — „izdajstvo!“, tu pridreva mahoma izza zidovja ruski žandarmi. Nastane hrušč in zmešnjava. Z obeh strani pokajo streli, Poljaki se vržejo na sovražnike; Potocki, ki se ni ganil, pade, zadet od . . . ruske krogel.

In padajo tudi drugi brez cilja, slučajno. Pade general Nowicki, goreč Poljak, ker ga imajo v zmešnjavi in temi za ruskega generala Lewickega. Pade vohun Makrot, raztrgan na kose od množice, pade mladi, nesrečni Gendre, zadnja žrtev Makrotove podlosti. Neopažen gre v senci čez oder tudi knez Czartoryski, iz čigar ust privre ena sama beseda, ena sama misel strastna, krijoča v sebi vse bistvo in vse hrepenenje njegovega duha: — krona!

O kroni sanja oni, ki je imel skoraj v svoji roki svobodo Poljske, — o kroni sanja sredi morja krvi in kupov bledih mrličev.

*

Po krvavem, obupnem boju onih, ki so vse darovali domovini, je nastopil trenotek tišine in čakanja tistih, ki niso verovali v njeno zmago. Sledeči prizor „V kopališčni palači“ je simboličen izraz tega hipa. Na fantasten način, ki pa žalibog ni vedno popolnoma jasen, je izražena v njem misel, da se je začela vsiljevati v navdušenje prvega hipa misel, da bi se dal razrešiti konflikt z Rusijo mirnim, diplomatskim potom. Navdušenje je bilo ognjeno, toda „slamnato“, brez vztrajnosti in vere v zmago ter ni moglo dolgo zadostovati, oslabili so ga pa še medsebojni prepiri vodij.

Ares, bog vojne radi vojne, bog maščevanja in prepira, je ustvaril v velikem boju male bitke, ambicije in osebnosti vsled svoje zaslepljenosti in strasti, katere ne vodi višja ideja.

Zato se mu mora tudi umakniti junaška Palada, a tudi on sam odloži kmalu svoje orožje, vkovan v vezi razkošja, s katerimi ga je oplela Joana, gnana od Erosa, — simbolizujoča tišino pokoja, srečo ljubezenskega opoja, prijetno pozabljenje na težki boj in glas vesti.

Ali naj torej sedaj naenkrat zavlada brezplodna tišina padca in odnehanja? Ne, tako ni mogel končati Wyspiański, čigar največja moč je bila silna vera sredi splošnih dvomov.

In zato je v to alegorijsko sliko privedel še enkrat Koro. Ko je Ares utonil v ljubezenskem razkošju, prihaja Kora, da „obišče shrambe“, da pripravi zrna za bodoči plod, da okrepi duše in srca naroda v tišini pokoja, očisti in pripravi za bodoče življenje. To je velika poetova misel, ki jo izraža Kora: četudi ni čin še dopolnjen do konca, čeravno je narod zadržan na polovici poti in ga zadenejo še veliki udarci, vendar ni bil junaški boj brezuspešen; kri, ki je omočila zemljo, obrodi stoteren sad, a nekoč, po letih ali vekih oživi v novem življenju. In to ne bo samo vstajenje k novemu življenju, ampak tudi očiščenje grehov in odpuščanje zmot, velikih src in plemenitih duš in mogočnih činov vstajenje. In bo to ura maščevanja in božje sodbe nad sovražniki v narodu, ura obračuna za krivde in krivice stoletij. „Za čas se zopet vrnem in pridem še mnogokrat kot Vesna, z zvezdo na čelu, in dam življenje, tleče v pepelu pogorišč! A danes — konec. — Ne opustim krvi prelite. S krvjo pognojim polja in njive in sinove iz te krvi dam nekoč — domovini...“

*

S tem prizorom je tesno spojena i po svoji kompoziciji i po simboličnem pomenu, a celo tudi po svojih hibah sledeča slika „V gledišču Stanisława Avgusta“. Četudi predstavljata ta dva prizora v akciji drame nekakšno znižanje artistične dramatične linije in sta nudila kritikom in nasprotnikom Wyspiańskiego največ snovi, imata vendar veliko idejno vrednost in sta polna globokih misli, ki jih je rodila poetova kontemplacija o sedanjosti, prošlosti in bodočnosti Poljske.

Prizor v „gledišču“ je pravzaprav vrsta dialogov in monologov, ki jih govorijo duhovi oseb, podleglih v boju. Ne razvijajo dalje dra-

matične akcije, ne igrajo v njej nobene vloge, ker te akcije pravzaprav ni več. Velika „Listopadova noč“ se bliža koncu, začeto je veliko delo preporoda. Duhovi in bogovi prepuščajo dejanje ljudem, ki naj se sami dalje borijo in pokažejo, ali so vredni in zreli, da izpremenijo v čin veliko misel Palade. Zato priplove Haron na ribnik kopališčnega parka in sprejme v svojo ladjo duše podleglih, — zato mora sklicati in razorožiti Palada svoje bojevite Nike in odleti na Hermesovo povelje s svojimi sestrami v nadzemski svet.

Sedaj: „Boril se narod bo z narodom!“

— kakor kliče Palada svojim vitezm-ljublencem:

„Dala sem jim sreče blisk za hip.
Sami dopolné nesrečo,
ko nazaj povede jih korak!“

„Dala jim je sreče blisk za hip“, a ostalo mora izvršiti narod sam. Če se povzpne do možate vztrajnosti, narodnega ponosa in vere, — zmaga in se preporodi; če „ga pa povede nazaj korak,“ uniči Paladino delo in dopolni mero svoje nesreče.

*

„Zadnji prizor „V obmejnih alejah“ je eden najsilnejših v celi „Listopadovi noči“. Gane nas s svojim patriotskim čuvstvom in krvavo bolestjo nad usodo domovine, do mozga nas pretresa z grenkostjo in strogostjo obsodbe, ki jo izreka nad prošlostjo in njenimi zmotami.

Ta prizor je nekako nadaljevanje drugega in četrtega, kjer je glavni junak veliki knez Konstantin, a prevodna ideja njegovo razmerje napram poljski vstaji, sanje o poljski kroni in strmoglavljenju carja.

Proti jutru noči, v kateri je izbruhnila vstaja, stoje pripravljene vrste ruskega vojaštva v „obmejnih alejah“. Načeluje jim sam veliki knez, ki je še vedno razburjen in še vedno pričakuje, da zmagajo Poljaki. Veruje vanje, četudi se boji verjeti, sanja o tem, da ga prekosi ter postane car carja, — car Poljakov.

A v tem se pojavi (po epizodi z Joano, ki pozna sanje velikega kneza ter se je loti polblazen strah ali nadeja) eden onih, ki so imeli dovolj poguma, ustaviti se volji naroda in soditi, kakor ubiti Potocki, one, ki „so se borili za pravično stvar“. Pojavi se general Vincencij Krasiński, ki je prihitel s svojimi četami na pomoč — Rusom. Pokril je varšavske mostove in ulice s kupi poljskih mrličev, boreč se proti lastnim sinom in

bratom, in prihaja sedaj k velikemu knezu, da se poda njegovi volji in čaka njegovih povelj.

Mojstrski je prizor, ko se sreča Krasiński s knezom, ki se zdi v tem hipu za celo nebo plemenitejši in čistejši od poljskega aristokrata. Srd se ga loti, ko vidi tega gospodiča s srcem, polnim „vdane vernosti“ napram carju, razpršujočega njegove nadeje in sanje. Zaničuje ga in sovraži brutalno, bolj nego one, ki so mu stregli po življenju. S strupenimi, ironičnimi besedami biča bedno dušo Krasińskega:

„Vi ste uporni. — Vi, kako ne? Da, vi Poljaki.
Kako sicer bi, vi Poljaki, bili taki,
da pravdo ostavljate svojo — in svojo Poljsko
in carju pomagata? . . .“

Srdit mu kliče:

„ . . . O vi, vi gospodje!
Cemu ste vi še tu?“ — Tam mesto se pripravlja.
Tam vre požar. In vstaja? Blaznost. Vse v orožju.
Blisk zadržali v letu so — mogočni!
A vi — čemu ste tu? — da, jaz bojim za vas se.
Vi ste mrliči, — — — združeni z menoj.
Vi v Poljsko ne verujete —? Kaj? —
— A jaz v njo . . . verujem!“

To odločno, brutalno besedo „verujem“ velikega kneza je najbolestnejša zaušnica podlemu magnatu. Vendar ga ne mine ponos, ne mine samozavest, ampak izpove v svoji zaslepljenosti še celo čine, ki jih je izvršil v obrambo carja na lastnih bratih. A v globini duše se drami tudi v njem bolešno čustvo, ko zre nesrečni poraz naroda. Še spi v njem žarek čustva, še je v njem ponos in moč, a ni več vere in upa v zmago in zato se vda v usodo. Zato izreče besede, polne gosposkega ponosa, v katerih ne more najti čustva niti sam veliki knez:

„Jaz zdrav izšel iz boja nisem, kneže,
zato, da čast bi svojo v podlosti povaljal,
da stavi se na pranger me sramotni.
Pravice nimaš, knez, da prašaš, v kaj jaz verujem.
Ne družim s podlostjo me zveza . . .“

General Krasiński oddaja meč, toda kruti knez zabrusi na njegove ponosne besede drug, strašen odgovor. „Ko se poljsko je odzvalo srce, pokažem vam, kdo so naši rablji, in obračunim z vašo vestjo.“

In knez ukaže privedi pred ponosnega generala iz belvederskih ječ Valerija Łukasińskega. To je bil resničen naroden

mučenik. Dolgo vrsto let so ga mučili po podzemeljskih ječah in ruskih kazamatah; oslepel je, posivel in postal iz mladeniča starec. Številni memoari, opisujoči posameznosti iz njegovega življenja, pripovedujejo strašne povesti o njegovem preganjanju, a poznavatelji primerjajo njegovo usodo in trpljenje z nesmrtnim Ugolinom iz Dantejeve „Božanske komedije“.

Tega oslepljenega starca-mučenika, tega „poljskega Prometeja“ da privedi Konstantin pred Krasińskiego in ukaže ponosnemu gospodu zreti v oči tej nesrečni žrtvi.

„Ti praviš, da imaš srce in čutiš?!
Poglej v obličje njemu —“

V blaznem srdu strga veliki knez s sebe redove in vojne šarže, jih vrže ob tla in tepta z nogami ter kaže generalu prikazen bednega človeka. General je moralno uničen in si zaslanja obraz z roko.

In sedaj sledi oni predivni, ganljivi prizor — vizija, ki bi sam zadostoval, da vzljubi gledalec „Listopadovo noč“ s celo dušo. Ta prizor je morda najlepši biser poezije Wyspiańskiego, divna pesem in obenem bolestna tožba, večno zvoneča melodija in slika, polna svete resnobe, navdihnjenja in negasnočih bleskov:

Straža pripelje slepega starca, oblečenega v cunje, z verigami na nogah in rokah; priklene ga k topu, sname okove z nog. Iz daljave, iz Varšave brnijo odmevi zvonov . . .

Straža se oddali, veliki knez se umakne v ozadje, vrste vojakov stoje kakor okamenene. Łukasiński čuti, da se je straža že oddalila, diha svobodneje, dvigne kvišku krvave očesne jame, dvigne vkle-njene roke . . .

Čuti v ozračju svobodo, čuti, da so bratje zleteli kakor orli, zleteli tam v Varšavi; da nosijo brneči zvonovi vest z glorio, da so vstali junaki.

„O vztrajnosti, vztrajnosti
jim daj, o Bože,
naj čile ostanejo sile . . .
Naj ječe trpljenje
ležišče bo moje
in muka vse moje življenje.
Naj mučijo, mučijo,
zakujejo v tmine,
naj jastrebi žrejo mi truplo!
Le bratom tem mojim,
ki danes zvoné nad Varšavo,
nakloni ti zmago in slavo! . . .“

In izteza roke predse in posluša, čuti vsak dih v ozračju . . .
 Poklekne, tečejo mu solze, iz prsi mu privre plač, radost mu razjasni
 obličje in šepet, a težko mu gredo besede, ko plače skrivnostne
 molitve:

„O pojdeš nekoč ti
 moj duh na svečanost
 za muke, življenja bridkosti!
 Zvonovi v Varšavi
 so posli radosti . . .
 Zdravstvuj — Jutranjica — svo-bo-de — —,
 Za ta-bo — re-šit-ve — Soln-ce . . .“

*

Takšna je „Listopadova noč“ Wyspiańskiego. Mislim, da sem
 na ta način najlaže pojasnil svoje trditve in izreke o delih Wyspi-
 ańskiego. Mnogo bi se dalo o tem še razmotrivati, mnogo bi imel
 še povedati, saj je bil Wyspiański eden največjih duhov, kar jih je
 rodila naša poljska zemlja, a ne dopušča mi tega kratko odmerjeni
 prostor. —

Naslov pričujočega spisa je pravzaprav „Krakovsko gledališče“. Hotel sem opisati repertoar zadnjega leta, toda čas me je prehitel. Predstavil sem lahko samo enega naših največjih umetnikov; toda če sem s tem zbudil zanimanje za tega znamenitega dramatika tudi med Slovenci, sem storil dovolj.

Wyspiański je obudil k novemu življenju mrtvo romantiko ter jo postavil kljub vsej fantastnosti na realna tla in preporodil s svojimi deli celo našo družbo in ji pokazal nove cilje in nove poti, poti, ki jo privedejo v polja, kjer ne cvetejo samo sanje, ampak rodi cvetje bogat sad.

In zato je ime Wyspiańskiego nesmrtno.

V hribih mete . . .

V hribih mete snežec beli, ptica več se ne glasi, dole mraki so objeli, stvarstvo vsepovsod mrli.	Luč neba, življenja klica, radost belega sveta, o veseljstva krasotica, žarna kam ti moč je šla?
--	---

Mraz prekruti snel ti moč je,
 mrk pogled pa dal zanjó,
 hribe, dole vzel v naročje,
 mene pahnil v noč temno.

Zadloški.

Povest Ivana Polaja.

Podlimbarski.

(Konec.)

22.



rvo leto po teh dogodkih sem še marsikakšno novico slišal iz Moravana. Zaruba, ki je ob praznikih tja zahajal, mi je pravil, kako je renegat izgubil svoj ugled. Ljudje so ga spoštovali, dokler je korakal veliki sreči naproti, ko ga je pa Bal pahnil v

nesrečo, so se začeli ti malomeščani odvracati od njega in na mesto spoštovanja je stopila ravnodušnost. Nekateri so se mu celo škodoželjno smejali. Gospa poštarica ni imela toliko značaja in moralne sile, da bi ga bila hotela držati na višku, kamor ga je bila zvabila; možitev z enookim in po licu oparjenim človekom ni bila po njenem okusu; ostala je vdova, kakor sta hotela Bal in sin.

Potem mnogo let nisem slišal o Moravanu. Z leti sem postal precej strog opazovalec ljudi in zato tudi mehak sodnik, ki sem marsikaj nelepega izpregledal. Žerjava sem se živo spominjal samo tistih šest mesecev, ki sem jih moral zaradi njegove ovadbe dalje čakati povišanja; po preteku te kratke dobe sem polagoma pozabil slovenskega janičarja.

Čim dalj sem služil, tem več sem hodil na dopuste, katere sem preživel po večini v domači vasi. Po naravi sem bil dober, mehak človek, pripravljen, v ljubezni objeti ves svet, in vendar sem postal pri tujih narodih nestrpljiv prenapetež. Ko sem videl, koliko krivice prizadeva močnejši narod slabejšemu in kako pristransko se meri pravica z visokih mest, da ne dajo vode onim, ki se hočejo tudi razprostrti, pa brez nje ne morejo plavati, ko sem videl te neprestane boje in tožbe, sem sam stopil na stran stiskanih in brezpravnih in to z vso dušo. Da bi odkrito in plodonosno deloval v njih prid, tega ni dovoljeval moj stan, pa tudi pravega delokroga ni bilo in morda tudi ne potrebnih talentov. Gorel je ob teh narodnih bojih in stiskah srd v moji duši in čim več sem ga moral tlačiti in dušiti, tem bolj je plamenel. Da sem hodil zaprtih oči po državi, laže bi mi bilo, no, moje oči so bile odprte in moja duša dovzetna za vse, kar giblje s človeštvom. In velelo mi je srce: tu

nisi doma, stoj ob strani, ne dotikaj se teh ošabnih ljudi, s katerimi nimaš nič skupnega, kvečemu da si se od njih naučil sovraštva. Vračaj enako z enakim, je govorilo nekaj v meni, ko sem spoznal surovo prepričanje naših nasprotnikov. Razdražen in nemiren sem postal in hladila pa pomirjenja sem si iskal v domači vasi. Spomini nanjo so me polnili vedno s prelestjo in nekakim sijajem.

V vseh časih sem bil podoben drevesu, ki se s koreninami kakor s kremplji drži grude: tako sem se držal zemlje, na kateri sem se rodil. In skoraj vsako leto sem zahajal k domačim kmetom. Vselej, kadar sem šel na dopust, sem upal, da ustanovim tisto staro srečo, ki sem jo užival v svojih mladih letih doma. Pa le malo, malo se mi je to posrečilo, ker kakor se neprestano izpreminja naše telo, tako se izpreminjajo tudi naša čuvstva. Kmete sem blagroval, ko sem jih videl tako zaljubljene v svojo zemljo, a zaničeval sem njih babjeverstvo. Žalost me je obšla, ko sem zrl na te ljudi, ki mislijo, da so ustvarjeni samo za to, da rede goved, obdelujejo zemljo ter plode zarod za vas, za mesto in za Ameriko in hranijo samo „up sreče onkraj groba“ v prsih, za ta svet pa nimajo nobene višje ideje. Včasih sem se tako vživel v njih mišljenje, da po štirinajst dni nisem vzel nobenega političnega lista v roke. Kakor bi bil odmrli svetu, tako sem živel, mirno kakor v Nirvani. Če sem potem, prišedši v Ljubljano, povzel iz časnika, da so v tem času zakopali tega ali onega potentata, sem se začudil, da sem se tudi brez te svet pretresajoče novice čutil zadovoljnega v podgorski vasi.

Včasih se me je polastila želja, videti še enkrat tiste kraje, kjer sem služboval svoja prva leta. Tako sem se nekoč peljal s Češkega na Slovaško, da obiščem dobre ljudi, pri katerih sem nekdaj stanoval. In izprevidel sem takrat, kako hitro se izpreminja svet. V hiši, kjer sem bil nastanjen pred petnajstimi leti, sem našel gospodinjino srednje starosti in sem jo smatral za ono dobro žensko, ki je pred petnajstimi leti tako po materski skrbela zame. Pa ni bila moja nekdanja gospodinja, ampak njena hči. Začudil sem se času, temu večnemu uničevalcu in začetniku vsakega življenja.

Svojih nekdanih tovarišev se rad spominjam in zanima me njih usoda. Tegla nisem nikdar več videl, v naslovni knjigi trgovcev na Češkem pa stoji njegovo ime. S Cenkom Zarubo sva se pa še parkrat sešla. Našel sem ga na Dunaju kot vratarja pri nekem velikem bančnem zavodu. Po protekciji našega nekdanjega kapetana je dobil tisto udobno službo. V višnjevkasti suknji dopetači, na dolgo in počez bogato obrobjeni in obšiti s srebrnimi portami, in pod

mogočnim cepinastim klobukom s srebrnimi obšivki stoji pri vhodu ogromne palače veličasten možak, razvaljen, širokoličen, trebušast. Srebrno žezlo drži v svoji desnici in veličavo gleda na živahno ulico. Blagor onim, ki se jim klanja. To je naš nekdanji „vicekralj češki“. Svoje otroke pošilja v češko šolo.

In tudi Moravan sem zaželel še videti. Meseca julija je bilo in sedemnajst let po mojem odhodu iz te postojanke, ko sem se na potu z dopusta ustavil na Dunaju; štiri dni sem imel še časa, da se vrnem v svojo češko postojanko. V treh dopoldnevih sem si ogledal nekaj muzejev, tretje popoldne že nisem vedel s čim ubiti čas, in zazdel se mi je Dunaj baš tako dolgočasen v svojih zabavah, kakor je zloben v svoji politiki. In spomnil sem se Moravana, ki mi je ležal tako blizu.

Tisto popoldne sem sedel na železnico, ki pelje z Dunaja preko Moravskega polja. Strmo sem zrl iz kupeja v svet na vse tiste razne ceste, po katerih sem nekdanj jezdaril. Migljajo pred menoj, kakor bi me tiho izpraševale: Kam hitiš, znani popotnik s svojim nemirnim srcem in hrepenečo dušo? Ali ti je žal nekdanjih dni, tako neplodno naloženih?

Z moravanske postaje sem se napotil peš v mesto. Na polpoti zagledam kraj ceste med dvojico akacij velik križ, ki ga nekdanj ni bilo tam. Sveti se zlati Kristus - kralj v solncu in pod njim blešče na kamenitem podstavcu zlate črke. Pristopim bliže ter čitam. Čudom sem se začudil: na koncu napisa so stale besede: Hvaležnega srca postavila Marta Majer. Torej Marta je dobila nekoga, ki jo je pokristijanil, sem si mislil, gredoč dalje. Lahko pa se nahaja sedaj še kakšna druga Marta Majer v Moravanu ali v okolici. Postal sem radoveden. Na travniku pred mestom so kosci kosili seno in ob cesti ne daleč od njih sta sedela v senci dva stara človeka, mož in žena; očitvidno sta one nadzorovala. Ne bil bi ju spoznal, ker sta bila obrnjena od mene, da se ni takrat z močnim lajem zagnal proti meni srednjevelik pes, ki je dotlej ležal onima pri nogah. Govoril sem mu mirne besede; ker to ni izdalo, sem zavpil nad njim, da bi opozoril onadva v senci. Res sem ju zdramil, oba sta se ozrla name in hripav glas je s kratkim, strogim ukazom potolažil sitneža. Odravenelo je bilo to lice, ki se je obrnilo k meni, izsušeno, bledorumenkasto, zelo se je izpremenilo, in vendar sem precej spoznal starega znanca, gostilničarja Prohazko. Poleg njega je sedela njegova žena.

Stopil sem k njima v senco. „Dober dan, gospod Prohazka, zdravstvujte, mati Prohazkova, ki ste mi nekdanj pripravljali tako

okusne obede in večerje!" Podal sem obema roko. Kakor okamenela sta sedela pred menoj, ker nista vedela, iz katerega kotička spominov bi me spravila na dan. „Ali se me več ne spominjata? Tolikrat sem bil v vajini gostilni . . . pred sedemnajstimi leti . . . he!“

„He!“ je mehanično pisknil Prohazka in njegove oči so motno strmele vame.

„Oh, vi ste tisti adjunkt . . . res . . . po brkih vas poznam,“ je zažgoleda mati Prohazkova in dvignila glavo, kot da je nekaj siloma udarilo v kotiček njenih spominov. Ostala je čila na duhu in telesu, sposobna za vesel nasmeh, njen mož pa se mi je zdel top in do kraja izmozgan.

„Ne, nisem bil nikdar adjunkt, ampak kot vojak sem bil v Moravanu. Le spomnite se! Pred sedemnajstimi leti . . .“

„Ahaaa!“ je viknila starka, spominjajoč se nekaj nejasnega, nečesa, kar je že daleč, daleč za njenim spominom. Starec je odprtih ust zrl vanjo.

„Ali se ne spominjate Polaja? K vam sem zahajal, takrat ko so bili češki dragonci v Moravanu.“

„Oh, oh . . . res . . . gospod Polaj, Polaj! Oh, in pri nas so pravili, da ste se kot častnik ustrelili v Galiciji.“ Tako se je čudila Prohazkova, žareč v očeh in po vsem obrazu.

„Vi ste Polaj . . . no res! Izvrsten, vesel človek je bil to. Oh, to so bili časi! Nikdar ne pridejo več,“ je vzdihnil Prohazka, kakor bi se bil mahoma prebudil iz omedlevice. „Spominjam se . . . Polaj in vickralj češki . . . to sta bila moža poštenjaka . . . da, da! In potem so bili pri nas zopet dragonci na manevrih, kakor listja in trave jih je bilo . . . vse prostorčke so napolnili. Ej! In za enim je ušla moja najstarejša hčerka.“

„No, ne govori neumnosti!“ je posegla starka vmes. „Saj jo je tudi vzel. Lakote ne pogineta. Oh, kako me veseli, da vidim še enkrat gospoda Polaja. In kako ste se poredili! Ali še veste, da ste me naučili žgance kuhati? In orehove štruklje ste tako radi jedli. Še dolgo časa potem sem jih imenovala Polajeve štruklje.“

„Kaj je kaj novega v Moravanu?“ sem vprašal lahkotno, kakor bi poizvedaval o sorodnikih, do katerih mi nič mar. „Kaj dela gospa poštarica?“

„Zdaj par let pridno hodi v cerkev. Lani je šla v Marijino Celje na božjo pot. Odkar je v pijanstvu umrl njen ljubček doktor Klic, dela pokoro.“

„Kako da ni vzela Žerjava?“

„O, izkaženega človeka ta ni marala. Sin Pavel ni pripustil možnosti.“

„Kaj pa stric Vilibald še živi?“ sem vprašal, obrnivši se k Prohazki, da bi ga probudil iz otopenosti.

„Umrli.“

„To ste pa podedovali?“

„Nič. Vse je dal svoji sestri, ta umazanec . . . vseh osemdeset tisočakov. In nad dvajset let je stanoval v moji hiši. To so bili časi . . . Polaj in Zaruba sta igrala z Vilibaldom v kvarte. In nekoč je Polaj prijel strica za vrat in ga krepko potresel, v šali seveda, zato da smo se smejali skopuhu . . . Takrat so bili pri nas dragonci. Neki Polaj, manipulant je bil tukaj, tisti, ki so rekli, da vzame poštno Albino, in tudi drugim babam je mešal glave. In potem je postal častnik in so pravili, da se je končal gori nekje na Poljskem. V vodo je skočil in se je utopil s konjem vred. Škoda za tistega človeka. Smešen je bil in našega strica je močno potresel.“ In Prohazka je vprl motne oči v svojo ženo, kakor bi izpraševal, je li vse povedal po pravici in resnici.

Prohazkova me je pomembno pogledala ter povrtala s kazalcem pred svojim čelom, češ: oprostite mu, meša se mu včas. In na moža se je obregnila: „I izpreglej no! Saj stoji pred teboj gospod Polaj, tisti, ki je hodil s poštno Albino.“

„Ahaaa! Saj jo še lahko dobi.“

„Kaj se Albina še ni omožila?“ sem vprašal Prohazkovo z utripajočim srcem.

„O pač, pa nesrečno. Vzela je nekega daljnega sorodnika, neznatnega in praznega človeka, potem ko jo je bil pridobil s tem, da je šel v zverinjaku v kletko k levom, kjer je s krotiteljem poigral v kvarte in izpil ž njim liter vina. Tri leta po poroki ji je umrl za jetiko in zdaj je vdova brez otrok. Albina je zelo delavna in skrbna ženska, takšne gospodinje ne dobite daleč naokrog. Pol Moravana je že pokupila. Pošta ji mnogo nese, lani je dobila tudi telefon. Veste kaj, gospod Polaj, kar naravnost idite k njej! O kako se vas obveseli.“

„Šel bi, ko bi umel narediti salto mortale z zemlje v nebesa in nazaj, drugače bi nemara ne mogel vzbuditi njenega zanimanja.“

„Vi se šalite, pa jaz vem, da bi se rada omožila. Le kar naravnost na pošto!“

„Kako naj grem k Albini, če sem se pa ustrelil in utopil v Galiciji?! Življenje, ki je enkrat končano, se ne da več ponoviti v

prejšnji obliki. Zato ne morem na pošto. No, povejte mi, kaj pomeni oni križ, ki še blešči med akacijami. Včasih ga ni bilo tamkaj.“

„Postavila ga je Majerjeva Marta, ko se je bila zaročila z našim nadučiteljem.“

„Pa ne z Žerjavom?“

„Da, da, ona se zove že dvanajst let gospa Scheriau.“

„Ali se je dala krstiti?“

„Dala.“

„No, hvala Bogu! Živita li srečno skupaj?“

„Kakor se pač more. Nadučitelj ni mogel boljše dobiti, odkar ga je tisti Bal, ki je umrl v blaznici, tako pokvaril. Je pa Marto vzel. Že kopo otrok, takšnih črnih, tankih, iztegnjenih židakov imata, prišpiljenih nosov in dolgih vratov. In gospe Marti raste mozolj na nosu. Siromak je gospod nadučitelj, nikdar ne sme k nam v gostilno. Bolje je ostati samec nego imeti takšno soprogo. On se je že sam požidil: v šoli in doma govori židovsko narečje.“

„Er jüdelte . . . Tako je na svetu, ljubi prijatelj,“ je z ubitim glasom izbruhnil Prohazka, „ . . . vse gre v nič in naposled zraste tudi najlepši ženski bradavica na nosu.“

Pri teh novicah bi bil veselega presenečenja kmalu priskočil. — Phh-aj-vaj! — je nekaj zavrisknilo v meni in precej je bil storjen sklep, da v Moravan ne grem ne danes in nikoli več. Čemu bi vznemirjal ljudi, ki me smatrajo za iztrohnelega. Žal, da Prohazkova poskrbi, da zopet oživim za Moravan. Spomnil sem se, da mi je Žerjav tisti večer, ko sem mu pred pošto hišo očitaval ovaduštvo in odpadništvo, rekel, da se najbolje smeja oni, ki se naposled smeja. In posmejal sem se renegatu. —

Za kakšnega mešetarja te izrabljajo, ljubi naš Kristus-kralj! — sem vzdihnil, ko sem korakal na povratni poti mimo križa. Hladen sem šel mimo našega Boga. Tudi Židje se ga polaste, če jim kaže dobiček. V njegovem imenu se pehajo za blagostanje tega sveta, a on je učil, da njegovo kraljestvo ni na tem svetu.

In zakipele so v meni nove misli. Vse poznajo ljudje: zemeljske dele so odkrili, v ozvezdje so pogledali, v naravo in njene moči so se poglobili, z duhovitimi iznajdbami se ponašajo — človeka pa ne poznajo, mene niso spoznali. Vedno so me krivo sodili; mislili so o meni, da sem si z dolгови, z ljubici in nezakonskimi otroki obložen v pusti gališki stanici končal življenje. Takšen je konec razvratnega človeka — v romanih in Žerjavovih pripovedovanjih. To jim je našepetal poturica, slovenski janičar. No, prosto mu!

„Kaj sem storil, o Gospod?“

Zgodovinska črtica.

Ivan Cankar.



Marko je bil v mestu že drugi dan. Ali še zmerom mu je migljalo pred očmi tako svetlo in čudեսno, da je videl vse in da ni videl ničesar.

Ko se je napotil z doma, je bil ves bolan od koprnenja. Ni se ozrl ne enkrat in tudi ni pomislil na mater, ki je stala na pragu. V daljavo so hlepele njegove oči, v tisto solnčno meglo, ki je bila kakor zagrijano pred paradížem.

Sedel je na vozu in ni mislil drugega nič nego: „Zdaj se pričnjenja življenje; kar je bilo doslej, je bilo samo grenko suženjstvo!“

Otroci, porojeni iz bede in bolesi, mislijo zgodaj in mislijo visoko. Oko je videlo solze in jih je občutilo tudi samo; uho je slišalo ihtenje in kletev; ali srce je mislilo: „Bog ni ustvaril oči, da bi jokale, ne jezika, da bi preklinjal, ne srca, da bi obupavalo. Tam zadaj je še drug svet, tam daleč je drugo življenje; tja se napotim!“

Ker je Marko tako rekel, je bilo resnično v njegovem srcu že drugo življenje ter so resnično njegove oči že ugledale visoko pot v svetlejši svet.

Strma je bila pot, ali Marko se je ni bal. Kakor da mu je bil Bog sam povedal in obljubil, tako trdno je veroval: „Ne bom se utrudil, tudi padel ne bom; visoko pod solncem je moj slaven cilj!“

Zakaj trdna vera se rodi le iz bede in bolesi.

„Ne bom jedel belega kruha in tudi se ne bom gosposko oblačil, dokler ne pridem do vrha; mnogo bo truda, skrbi še več. Pa kaj bi meni glad, pa kaj bi meni mraz, kaj trud in skrb — do vrha pridem, veselo prepevaje!“

Le iz noči se dan rodi, le iz trpljenja pogum.

Marko se je izprehajal po mestu in iz njegovih oči je odsevala vsa lepota, ki so jo gledale. Belo jesensko solnce je sijalo na široke ceste, na gosposke hiše, na zlato listje v drevoredu. Srečaval je fante, oblečene napol kmečko, napol mestno, ki so prav tako počasi hodili ter prav tako strmeli kakor on sam. Zdelo se mu je, da ga

z očmi pozdravljajo, in Marko jim je odzdravljajal. Čutil je globoko, da je ves svet lep in blag in da ni zlega v nobenem srcu.

Nenadoma so se ljudje razbegnili, kakor da je bič udaril mednje; nekateri so planili v vežo, drugi so se stisnili ob zid; tudi Marko je skočil s ceste. V vihnem diru je prijezdila mimo četa dragoncev, zablisnilo se je na čakah in na golih sabljah, prah se vzdignil za njimi in se ni polegel, ko je že zdavnaj utihnil v daljavi topot kopit.

„Kam gredo?“ je vprašal Marko fanta, ki ga je z urnim korakom prehitel.

„Vrag z njimi!“ je odgovoril fant in je hitel dalje.

Marko se je napotil v drugo ulico. Ni še dolgo hodil, ko mu je privrela naproti gruča ljudi. Zasopljene so bili in prašni, očitno je bilo, da so bežali. Marko se jim je umaknil v vežo; gledal je in ugibal, pa si ni mogel razbistriti, pred kom da beže in čemu.

Ker je bil truden in lačen, se je nameril domov.

„Kod si hodil?“ ga je vprašala teta Hana.

„Po mestu!“ je rekel Marko.

„Doma ostani! Dovolj se boš mesta še nagledal, predsedalo ti bo! Doma ostani, celo še pod večer. Ker zdi se mi, da niso varni dnevi.“

„Zakaj da niso varni dnevi?“ se je začudil Marko.

„Ne vem, pa tudi vedeti ne maram! Najbolje je, da se človek pokriža ter gre po svoji poti, drugi pa naj se pobijajo, kakor jih je volja. Le toliko vem, da ceste niso varne ob teh časih; k zidu se stisni, če že moraš iz hiše, in ne oziraj se preveč! Ko sem šla davi iz cerkve, so gnali nekoga vklenjenega; ves krvav je bil!“

„Kaj pa je storil?“

„Kaj jaz vem, kaj da je storil! Le toliko vem, da niso varni dnevi!“

Marko je strmel ter se čudil.

„Ali, teta Hana, kako da bi jaz ne smel na cesto, če so gnali tatu in razbojnika? Jaz nisem ne tat in ne razbojnik, nikomur nisem žalega storil — čemu da bi ne smel na cesto?“

„Saj nisem rekla in tudi mu ni bilo zapisano, da je bil tat in razbojnik tisti, ki so ga gnali vklenjenega. Doma ostani, ne hodi na cesto!“

Marko se je najedel jabolk, ki jih je bil prinesel z doma, nato pa se je napotil. Ob ovinku se je ozrl in je videl teto Hano, ki je stala na pragu ter gledala za njim — prav tako, kakor je stala mati, ko se je bil poslovil od nje.

Mračilo se je; hiše so bile sive in oprasene; Marku se je zdelo, da ulice niso več tako široke, kakor so bile pod svetlim solncem.

Prišel mu je naproti gospod s košato brado ter ga je ustavil.

„Kam, fant?“

„Sam ne vem!“ je odgovoril Marko.

„Če ti ne veš, jaz pa vem: lepo se okreni ter se vrni domov! Ceste niso varne, posebno še ne pod večer!“

Marko se je začudil.

„Tudi teta Hana je rekla, da ceste niso varne! Jaz pa bi le rad vedel, čemu da niso varne — čemu da ne zame, ki nikomur nisem žalega storil!“

Gospod ga je potrepljal po rami.

„Blagor ti, da še nikomur nisi žalega storil, in še bolj ti blagor, da ne veš, čemu da ceste niso varne! Zatorej nič ne izprašuj ter doma ostani!“

Marko pa se ni vrnil, temveč se je z urnim korakom nameril v mesto. Prej je hodil križem po ulicah brez cilja in smeri, zdaj pa je videl smer in cilj.

„Izpraševal bom, dokler mi ne povedo, zakaj da ceste niso varne!“

Pač je vedel, da za tatove, razbojnike in mnogotere druge grešnike ni varna očitna cesta in da jim je bolje, če se skrivajo po brlogih. Ali on, Marko, ni storil nikomur žalega. Tudi je vedel, da se ob vojnem času ljudje ne izprehajajo po takih krajih, koder frče sovražnikove krogle. Ali je vojska v deželi?

„Povprašam!“ je rekel Marko ter je stopil do gospoda, ki je prišel mimo.

„Ali je vojska v deželi, gospod?“

„Molči in domov se poberi!“ mu je odgovoril gospod.

„Vojske ni!“ je pomislil Marko. „In če vojske ni, je cesta varna zame, ki nisem nikomur žalega storil!“

Šel je dalje in je prišel do ovinka; tam je stal stražnik, zgrabil je Marka za ovratnik ter ga je stresel in zalučil v stran, da je butil ob zid.

„Čemu?“ je vzkliknil ves osupel.

„Cesta je zaprta!“ je rekel stražnik.

Marko je gledal od daleč, da bi videl in spoznal, čemu da je cesta zaprta. Nič se ni razlikovala od drugih cest; hiše so bile kakor vse druge hiše, ne bolj gosposke, pa tudi ne bolj siromašne, le da ni bilo nobenega človeka razen stražnikov.

Kakor kamen je legla skrivnost na Markovo srce. Tako bi stal v gluhi noči sredi pustinje.

„Nekaj je med ljudmi, nekaj hudega . . . pa skrivajo pred menoj in mi nikoli ne bodo povedali!“

Občutil je žalost in sram.

„Že mnogo sem grenkega skusil, že mnogo butar sem nosil. Zakaj mi ne razodenejo še te hude skrivnosti? Ne bi umrl! Majhen sem, pa sodijo, da sem slab!“

Napotil se je, da bi sam razodel skrivnost ljudi.

„Ne vrnem se domov, dokler ne vidim!“ je rekel.

Začul je od daleč trušč in viko, pa je planil tja. Vedel je: „Tam je razodetje!“

Zmračilo se je bilo že popolnoma, svetiljke so gorele. Marko je hitel najprej naravnost, nato pa je zaokrenil v drugo stran; zakaj trušč se je nenadoma oglasil od drugod.

„Beže!“ je izpreletelo Marka. „Kam beže in čemu?“

Tekel je, da je bil ves zasopljen; potil pa se ni, temveč mraz mu je bilo, da so mu zobje šklepetali. Komaj je došel do visoke cerkve, je butil naravnost v gručo ljudi, ki so hiteli kakor brez cilja.

„Kam?“ je vzkliknil Marko.

Spotaknil se je in se je zvrnil, toda vstal je takoj in je hitel, kamor so drugi hiteli. Okrenil se je v teku, da bi videl sovražnika; tedaj pa ga je nenadoma udarila močna pest na prsi. Ozrl se je osupel, pa ni videl nikogar. Stal je pred cerkvenimi vrati, vsi drugi so bežali v noč. Tedaj pa se je visoka temna cerkev zamajala, Marko je obedve dlani pritisnil na usta in se je zgrudil.

„Streljali so!“ je vzkliknil iz daljave hripav glas.

Pod dremotno svetiljko je ležal Marko; vzdignil je mokre dlani in je pogledal. V silni grozi je planil na kolena.

„Kaj sem storil, o Gospod?“

Nato pa mu je bilo blago in sladko pri srcu, kakor da ga je prijazna roka pogladila po laseh.

„Blagor ti, Marko!“

Legel je na kameniti prag in je zaspal . . .



II. umetniška razstava v paviljonu R. Jakopiča: Hrvatsko umetniško društvo „Medulić“.



Poroča Vladimir Levstik.

tavil sem že od kraja, da bo imela prva razstava tujcev v Jakopičevem paviljonu pri ljubljanskem občinstvu mnogo več moralnega in gmotnega uspeha nego prva, domača razstava, ki ji je psevdosolidna kritika naprtla nedejanski fiasko. In res: poset „Medulićeve“ razstave je zelo dovoljen, ocene so doslej gostoljubne in ugodne, in list, ki je nedavno do konca tako junaško zanemarjal priliko, izreči se o domači umetnosti, se je to pot najbolj požuril. Čuditi se ni, izza mnogih razlogov. Eden je star in znan: kakor boš slovenskega žurnalista prej naučil hrvatski, nego da jame pisati nebogokletno in čisto slovenščino namesto svojega rodoljubno-škričevsko-rokovnjaškega argota — tako je prej gotovo, da ti odkrije impozantno in veliko umetnost v najskromnejši razstavi, ki jo zagleda z vzajemnostiželjnimi očmi, samo da za Boga ni domača. Drugi razlog je ta, da hrvatska umetniška razstava nikakor ni neznačajna in se s svojo večjo mnogoličnostjo ter s širšo razmahljivostjo umetniških temperamentov simpatičneje predstavlja velikemu občinstvu, ki nikdar ne teži po kakovosti, a vselej — po senzacijah. Vrhutega je nosila slovenska umetniška razstava v letošnjem poletju pečat gorostasne improviziranosti, dočim je to pot tudi aranžma dokaj dovoljen, dasi še vedno ne zadovoljiv.

Če bo gosp. Jakopiču neslo, da se še večkrat ponove takšne prireditve, bo nudil našim snobom in poznavalcem priliko, spoznati na lastne oči marsikaterega velikega in slavnega umetnika, čigar ime nam je podčrtavala doslej le še nestrokovnjaška publicistovska reklama. In ker je ta reklama na eni strani honorirana z idejnim zlatom zavesti slovansko-rodoljubnega početja, na drugi pa tudi takrat, če bi bila pametna in solidna, ne bi mogla nadomeščati pričevanja oči, vidim v tem veliko korist.

Za zdaj smo spoznali Bukovca in Meštrovića. Vlaho Bukovac, sedaj profesor praške akademije umetnosti, ima zaslugo,

da je prinesel moderno slikarstvo na hrvatska tla. Danes bi ga, menim, brez skrbi lahko uvrstili med stare može in polbogove odličnega spoštovanja. Kajti kvalitativno vsaj ne nudi ničesar, kar bi moglo služiti v opravičenje njegovega velikega ugleda: niti krepke individualnosti, niti sveže sile, kvečjemu morda toliko rutine v rabi slikarskih sredstev, kolikor sem je videl in prezrl na stoinsto aktih in portretih pariških razstav. Toda virtuozna pikčarska tehnika, najsi še tako zvesto podaja menjavajoči kolorit obraza in tople tone na bujnem ženskem aktu, ne tvori celega moža. Za Bukovca je značilno pomanjkanje vsaktere svojske poteze, ki se stopnjuje dosledno do tolike, tako morilne in tako neznosne suhoparnosti, da že ne pomeni več konvencionalnega salonstva, nego brezostatno praznoto cele in najbistvenejše rubrike. Gledalec dobiva vtisk nečesa znesenega z ogromno pridnostjo in filistejskim trdom; ko pa zagleda gorostasno zarisano roko na portretu čitajoče dame, si premisli tudi v tem. Najboljše Bukovčevo je na tej razstavi portret „Marija“, korektno in brezhibno delo slikarja-realista, ki zna, kar more.

Slike Flore Jakšičeve kažejo v snovi dalmatinsko pokrajino kakor večina ostalih pejzažev, v podajanju pa žensko srednjost in neizvirnost.

Poleg Bukovca stoji Emanuel Vidović v najočividnejšem ospredju; če je Bukovac premalo izviren, je Vidović preveč. Serija vrlih študij v prvi dvorani pripada pač že zaključeni dobi umetniškega razvoja; poglobljena dela, ki nam jih predstavlja, so pokrajinske — izvečine morske — slike z mistično neopredeljivo lučjo in pretirano enostavnostjo predmeta, ki, res da, ponekod ne izgrešuje nameravanega monumentalnega učinka. Meglenost njegovih slik sloni na bizarni tehniki: barve kakor nabrisane, skoraj povsod služi prosejajoče platno kot samostojen ton. Vzporedno s to enolično, manirirano tehniko hodi razpoloženje slik — turobna, soparna pobitost, navadno preveč afektirana in pretenciozna; le „Tristitia“ se povzpenna v tem pogledu do čistejšega učinka, sicer pa kaže tudi ona izobilje perspektivnih napak, ki jih ni vselej lahko zapisati na rovaš umetniškega stiliziranja.

Tišov razstavlja „Bogočastje“ in veliko „narodno“ sliko „Pod javorom“. Dejal bi, da ne bo malo navdušila naših narodnikov; umetniško je zelo skromna, slikanje se vznša do povprečnih vrlih, in barbarsko kričanje ljudske noše se s svojo vsiljivo pisanostjo protivi razvajanemu očesu.

Radivoj Krainer je poslal troje slik brez umetniške kvalitete.

Katunarićev „Poletni dan“ kaže sicer dovolj znakov Vido-
vičevega vpliva, a ne spada med slaba dela in nadkriljuje svojega
mojstra v vsem, kar se tiče perspektive.

Kokotovićeve „Stopnice“ so dobra perorisba, a žal, edino,
kar razstavlja.

Eden najbolj zastopanih umetnikov je Tomislav Krizman.
Njegovi eauforti ga izdajajo kot znamenitega grafika z virtuožno
črto, dasi mestoma — glej „bosanske motive“! — še nekoliko aka-
demičnega v risbi. Najboljše so enobarvne „Z dalmatinskega Žagorja“,
„V mesečini“, „Pastirica“ in „Temna ulica“; „Senca“ tehnično ni
slabša, toda figuri kažeta tisto absurdno hodlersko zverženost,
s katero moderni umetniki neredkoma zakrivajo primanjkljaj iskanega
občutja in izraza. Iz tal gleda dvoje bledih rok; desna kaže tragično
figo. Če se ne motim, je vse skupaj velik moderen umotvor. Za
„bosanske motive“ je zelo škoda, da so polihromni; tako fina
tehnika, kakor je eau-forte, s pisanostjo le izgublja svojo distingvi-
ranost ter pada v bližino barvane litografije.

Meneghello-Dinčić ima dobro študijo dekliške glave;
njegov „Portret dr. S.“ je zelo diletantski, njegova „Golgota“ srečen
poizkus v smeri herojske pokrajine.

Mijić — dva akvarela, ena risba s svinčnikom — je povsem
neznaten.

Nerazvit, toda zanimiv in obetajoč talent je Marinković.
Podajanje mu je še vseskozi šolsko, njegova umetnost z vsemi svo-
jimi značili še zelo pod vplivom Stucka, nekoliko tudi Böcklina.
Vzlic temu se nikjer ne zatajuje znatna, samonikla moč, ki dosega
za zdaj svoj vrhunec v „Bolnici“ in v „Namišljenem bolniku“. Rekel
bi, da je ozadje te slike zelo surovo, in realistično izvedena „Bol-
nica“ da se prepira z napol stilizovanim žoltim cvetjem. Marinković
vobče rad dela to napako; najabsurdnejšo stilizacijo in prisiljeno
simbolnost kaže „Obup“. „Moj oče“ in „Lastni portret“ sta zelo
živa, dasi nekoliko pomanjkljiva v barvi; „Lucifer“ je delo povprečne
vrednosti, s cenenimi efekti, istotako „Veseli favn“.

Rački je v svojem prizoru „Iz Pekla“ tako odličen, da morda
baš zato manj ugaja v ostalih slikah. Škoda pa in neopravičljiva
napaka aranžerjev, da visi ta genijalna, v barvah že itak temna kom-
pozicija na izbrano najslabšem mestu. Eauforti „Četa iz Čengić-age“,
„Vragi“ in „Ženski idol“ so manj znameniti. Dobro v kompoziciji
in okusno podane so „Clericus sum“, „Pri ognjišču“ in „Nad

grobom majke“; istotako „Pri vodnjaku“, s pridržkom, da je vedro nesorazmerno bolj plastično nego ženski obraz.

Uvodil se še ni otesel Vidovičevega vpliva; vendar pa sta njegovi „Bragozzi“ in nežna „Jesen“ dvojje slik zelo vrle kvalitete.

Prihajamo do Marka Rašice, ki je razstavil kolektivno. Ne bilo bi pravično varati se o njem; mladi umetnik je eden najzanimivejših razstavljalcev. Res je pač, da ni vsa njegova razstava na enaki višini in da morebiti še razen „Starke prekrizanih rok“ tudi v nekaterih drugih slikah ne kaže iskati več nego vrlih, obetajočih početkov; toda vobče se razodeva kot mnogostranski, živahen talent, sveža, temperamentna umetniška natura z zelo odličnimi sposobnostmi, s finim čutom za barvo in z glavno forso v pokrajini in karikaturi. „Iz Hercegovine“ in „Vas v Hercegovini“ zavzemata med pokrajinami te razstave dvojje najodličnejših mest in sta v svoji zreli enostavnosti sredstev dvojje vseskozi dovršenih del. Zanimiva je študija „Bela stena“, odličen „Motiv z Barja“ in še marsikaj. Kot grafik — v svojih „filozofskih karikaturah“ — je Rašica fin in bogat vsebine, dasi ponekod še prepatetski. Vobče se mi vidi, da stoji v pokrajini že više, a da bo še več podal v figuralni kompoziciji, ko doseže, kar hoče. In to mu lahko prorokujemo.

Plastiški del razstave je dokaj zanimivejši, nego je bil na slovenski. Prapor nosi Meštrović, mojster svetovne slave, mlad in bogat talent z veliko duševitostjo in s suverensko-anarhistovskim preziranjem anatomije. V vse višine se povzpenja nad nizki svet proporcij s „Spomini“ in z „Adamom“, kar nemara služi izrazitosti, a kali harmonski učinek. Največji je v krasni „Majki“, v „Slepcu goslarju“, v torzu „Miloš“ in v sohi „Deček“.

Kolikor je v Meštroviću več izvirnosti, genija in mehkobe, toliko več zdrave sile in trde, ohole mladosti kaže Tomo Rosandić, čeprav ne brez Meštrovičevih vplivov. „Junak“ je pomanjkljiv v proporcijah, „Dar“ in „Najlepši dar“ sta anatomske nemogoča, dasi drugače izborna; toda granitno lice „Mladega človeka“ govori cele krasne bajke o brutalni lepoti moža; glava „Starca“ se zdi istotako, kakor da njeno lice ni lice, nego epos življenja, izdolben v gubah in mišicah...

Dukovičevemu „Portretu glasbenika G. G.“ ni česa prigovarjati.

Rendičeva „Plavalka“ je še v kvaranteni; do danes je nismo videli.

Zanimiv je Dešković s svojim „Azijatskim Turkom“, z vrhim „Portretom slikarja Blacka“ in z živalskimi plastikami, ki družijo frapantno izrazitost s kričečimi nedostatki v proporcijah. „Starca“ sta zelo neizvirna.

In tu smo pri kraju.

Reči treba, da se je „Medulić“ postavil, dasi bolj častno nego sijajno. In priznati velja, da bodo takšni poseti tujih umetnikov vselej plodonosni: za umetniški okus občinstva in za razvoj domače umetnosti, zlasti v mlajšem pokolenju. Resnica je: tipov tako notranje sile, absolutno artistovskih talentov, kakršni so naši impresionisti, nam „Medulić“ ni predstavil, če izvzamemo Meštrovića in Rosandića; ali dočim je nosila slovenska razstava nekaj imponderabilen značaj moreče pobitosti, duševne težkogibnosti in kmetske suhoparnosti, nahajamo pri Hrvatih več življenja, več mnogoličnosti, več prožnosti in stremljenja — skoraj bi rekel: več Evrope.

Književne novosti.

Knjige „Družbe sv. Mohorja“. „Družba sv. Mohorja“ je naklonila letos svojim članom sledeče knjige: I. Koledar za leto 1910. V leposlovnem delu koledarja nahajamo imena sledečih pisateljev: Anton Medved, Ivan Pregelj, Juri Trunk, Fr. Neubauer, Fr. S. Finžgar, Fr. Pengov, Tomo Zupan, Ksaver Meško itd. — II. „Pisana mati“, povest, spisal I. F. Malograjski. — III. „Navzgor navzdol“, povest iz poluminole dobe, spisal dr. J. Vošnjak. — IV. „Slovenske večernice“, 63. zvezek. Prispevali so zanj: Ivan Cankar: Sosed Luka, Kmečka novela. — Ksaver Meško: Slovenci v Lurdu. — Josip Knaflič: Popotnikove povesti. — V. „Podobe iz misijonskih dežel“, I. zvezek. — VI. „Marija v zarji slave“, spisal Franc Rihar. — VII. „Sv. maša“, spisal V. Podgorc. — Prihodnje leto izda družba osmero knjig, in sicer: I. Koledar za leto 1911. — II. „Slovenske večernice“, 64. zvezek. — III. „Legende“, spisal, oziroma zbral A. Medved. — IV. „Zgodovina slovenskega naroda“, I. snopič, spisal prof. dr. Gruden. — V. „Drobne povesti“. — VI. „Trije rodovi“, povest, spisal E. Gangl. — VII. „Zgodbe sv. pisma“, 16. snopič. — VIII. „Sv. spoved“, molitvenik, nemški spisal P. Fruktuosus Hockenmayer, za družbo priredil V. Podgorc.

Salonska knjižnica XI. V založništvu „Gorišk'e tiskarne“ A. Gabrščka je izšla pred kratkim v prevodu Marcela Prevosta znana knjiga „Kako pišejo ženske“. Pikantnost je poglobitveni nje znak. Ko smo jo prečitali, nikakor še nismo prepričani o istinitosti trditve, da je Prevost najboljši poznavalec ženske duše, kajti v knjigi se suče vse le okoli ene same točke — ljubezni, a ženska je menda vendar tudi še za kaj drugega sposobna. Vsekakor pa moramo pisatelju brezpo-
gumno priznati, da zna koč malokdo tudi najtežavnejšo snov umetniško obdelati ter najkočljivejše stvari povedati tako, da ne žalijo ušesa, pa naj bo precej rahločutno. Seveda bi knjige ne smela čitati nezrela mladina.

Koledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1910. Izdalo in založilo vodstvo. Cena 1 K 20 h. V Ljubljani. Tisk „Narodne tiskarne“ 1909. — Koledar prinaša v pripovednem delu, simpatično pisani životopis največjega dobrotnika družbe, Vilje ma Polaka, izpod peresa Ant. Trstenjaka in več drugih zanimivih člankov, dalje pregled o društvenem delovanju in denarnem stanju. Izkupiček za knjižico je namenjen družbi, vsled česar se preplačila hvaležno sprejemajo.

Slovenski Sokolski koledar za leto 1910. Uredil dr. G. Sajovic. V. letnik. V Kranju 1909. Izdal in založil vaditeljski zbor Sokola v Kranju. Tisk J. Blasnika naslednikov v Ljubljani. Cena 1 K. — Kakor prejšnja leta je tudi letos vsebina tega koledarja raznovrstna in bogata. Poleg drugega prinaša koledar v strokovnem delu četvero sokolskih koračnih pesmi in pa češko-slovenski telovadni slovarček, ki bo gotovo zelo zanimal.

Dijaški almanah za leto 1909/10. V Ljubljani 1909. Izdala „Eksekutiva slov. narodno-radikalnega društva“. Uredil Jože Pučnik. — Tisk J. Blasnika nasl. v Ljubljani. — Almanah obsega razen koledarja in raznih v koledar spadajočih sestavkov sledeča poglavja: I. Šolstvo. II. Slov. srednje- in visokošolsko dijaštvo. III. Dijaška podporna društva. IV. Dijaško delo za slov. vseučilišče v l. 1908/09. V. Srednješolski del. VI. Članki. — Že iz teh naslovov je razvidno, da je vsebina almanaha jako aktualna.

Upton Sinalair: Džungel (Močvirje). Povest iz Chikaških klavnic. Avtorizirana slovenska izdaja, ki sta jo oskrbela Jože Zavertnik in Ivan Kaker. Založila „Slovenska delavska tiskovna družba“ v Chicagi, ILL, 1909. — Ta obsežni socialni roman, ki mu je namen, osvetliti neznosne razmere, v katerih ječi en del ameriškega delavstva, ter ožigosati korupcijo gotovih krogov ameriške družbe, je preveden doslej na 17 jezikov. Slovenski prevod se čita dokaj lepo in priporočamo tem raje knjigo, ker se nam vidi vsak pojav na literarnem polju med našimi ameriški brati velikega pomena.

Dizionario biographico universale. (Manuali Koepli) I. II. Milano 1907. — Primerjajoče jezikoslovje tudi pri nas Slovencih ni ravno neznano, a o primerjajoči literaturi se pa res ne da skoro niti govoriti. Premalo se oziramo na druge narode, na vplive od drugih strani, ki so pa gotovo eksistirali. Proti severu, proti nemški strani še gre, a proti jugu je praznота. Laško slovstvo itd. nas presneto malo briga, in vendar smo tudi tu v dotiki in bi morali večkrat napraviti bilanco, kaj je novega tam doli in kako se vrši proces napredka pri Italijanih. Tudi vplive italijanske literature na našo bi bilo treba večkrat konstatirati, kajti od Prešerna-Petrarca je že dolgo časa, in da bi se ne bil nobeden novejših ozrl tja doli, se mi zdi skoro nemogoče. Tu nič več o tem, opozoriti hočem le na Koeplijevo ročno knjigo z gornjim naslovom, ki jo je priredil prof. Garollo. „Dizionario universale“ se imenuje ta biografični pregled s kratkimi podatki o mozh raznih narodov. Kar se tiče Slovencev, bi bil lahko dosti natančnejši, nego je. Krivo je temu pač pomanjkanje stikov in znanstvenih informacij. Pod Truber Primus stoji „di Rasica (Lubiana) fu scrittore eccles. sloveno, fantore della Riforma a Lubiana. m. a. Deredingen“. Dalmatina in drugih ne omenja. O Valvazorju pravi „(von) Joh. Weichard (barone) di Lubiana, fu viaggiatore, collezionista e storico“. — Vodnik je doma „di Obresiska“ in „fu poeta sloveno“. Ta „Obresiska“ prča o nemškem viru „Oberšiška“. O Prešernu nič drugega kot „(3/12 1800—8/2 49) della Carniola, fu poeta lirico sloveno“. To je pač premalo za tako slavnega učenca

Petrarce. — Potem pride Jurčič „di Maljava (Carinzia) (sic!) fu romanziere jugoslavo“. — Stritarja itd. ni. — Izmed drugih Slovanov sem naletel tudi na Preradovića „fu poeta croato“, na Puškina, ki je vsaj „celebre poeta russo“, in Lermontova, ki je tudi „celebre poeta“. — Tudi Miklosich mu je znan kot „slavista, prof. nell' Università di Vienna (Vergl. Gramm. der slaw. Sprach.).“ — Ni ravno dosti in tudi ne natančno, a vsaj nekaj je. Želeti bi bilo, da bi prišlo do večjih stikov tudi z italijansko znanostjo in slovstvom, da tako dospemo počasi tudi tukaj do pravega razumevanja drug drugega. Očividno prof. Garollo ni rabil nikakih slovanskih virov, ampak kak netočen nemški „Lexikon“, kajti drugače bi bil dobil več in natančnejšega gradiva.

Dr. Bratina.

Glasba.

Koncert zagrebškega pevskega društva „Kolo“, ki se je vršil dne 6. novembra 1909 v Unionovi dvorani, je bil zlasti v enem oziru zanimiv: izvajani program je obsegal sama izvirna hrvatska dela, s katerimi smo se z veseljem seznanili. Nam dosedaj manj znani, oziroma popolnoma neznani v tem koncertu izvajani skladatelji so se vsi izkazali muzike, ki razpolagajo z dobršnim muzikalnim talentom in tudi znanjem. Koncert se je začel s Srečka Albinija overturo k operi „Tomislav“; spretno zgrajena stvar, ki se odlikuje ne toliko z originalnostjo svojih temat kot z brezskrbnim tokom in zmisлом za efekt. Njenemu značaju primerno jo je tudi bleščeče izpeljal g. Talich; to pot mi na njem le ni ugajalo, da je uporabljal brez prave potrebe kar kričeče geste, ki občinstvo, podvrženo zunanostim, res demoralizujejo. — Izmed drugih stvari je zgodovinsko zanimal zbor Hrvatic iz Lisinskega opere „Porin“. Kakor svež, prozoren, kristalnočist studenček je. Pel ga je ženski zbor, ki ima prav čvrste glasove, nekam preveč pravilno, skoro suhoparno (vsaj za moj občutek). Sploh se mi zdi, da je ženski zbor precej manj discipliniran od moškega, ki je v zboru Iv. pl. Zajca „Crnogorac Crnogorki“ in v Vilko Novakovem „Bi mirna noć...“ (z interesantnim srednjim stavkom) pokazal pod trudoljubivim vodstvom g. Andela vsega vpoštevanja vredne vrline. Pač pa se je obnesel mešani zbor v narodnih hrvatskih pismih, ki jih je nekatere izvrstno izvedel in žel obilico priznanja. So to stvari, ki se prikupijo s svojo izrazito samoniklostjo. Motilo je le ponekod njih odelo; nemirna, krčevito hromatizujoča harmonizacija je nekaterim močno popačila lice. Pesmim preproste, naivne melodične vsebine vendar ne gre vrivati strastnih, tragičnih gub hromatike, kakor bi n. pr. gotovo nikomur ne prišlo na misel, spremljati mehko lirično pesem s pozavnami, velikim bobnom in renami. Uporabljena sredstva naj bodo primerna vsebini umetnine! — Lep obet je Hatzejevo delo „Noć na Uni“. On je Mascagnijev učenec, in marsikak okret v tem njegovem delu ima še mojstrove poteze, vendar zlasti zadnji stavek dela kaže tako svež temperament in tako mladosten, obenem naraven polet, da sem se spoznanja s tem delom iskreno razveselil. Tudi Hatzejeva pesem za glas s spremljevanjem klavirja „Da sam bogat“ je simpatično občutena. Rosenberg-Ružičeva solopesem „Biser-suze“ mi je pa pustila manj ugoden vtisk; začenja zanimivo, pozneje pa se poplitviči.

Koncert je sijajno zaključilo mogočno stopnjevano „More“ Iv. pl. Zajca, o čigar velikem pomenu kot hrvatskega skladatelja bi bilo, kakor je že znan, pač odveč govoriti.

Če premotrim celotni vtisk tega za nas zelo pomembnega koncerta, se mi vriva ista misel, kakor če primerjam sedanjo dalmatinsko razstavo s prejšnjo slovensko.

Še nas čaka dobršno dela, predno bo povprečni nivo naše umetniške produkcije na isti višini s hrvatskim. — In lepo bi bilo, če bi bil rezultat tega medsebojnega umetnostnega spoznavanja ta, da bi našo umetniško produkcijo čvrsto pogнал na kvišku!! — a —

Venček triglasnih narodnih pesmi za šolo in dom. II. Sestavil in na svetlo dal Anton Kosi (v Središču). L. 1909. Cena 50 h. Pri večjem naročilu znaten popust. — Zvezčič obsega deset pies, samih lahkih, tudi preprostemu človeku umevnih, ljubkih skladb. Napevi se bodo hitro priljubili in opozarjamo osobito razna pevstva društva po deželi nanje.



Gledišče.

Slovensko gledišče. A. Drama. Zadnji čas smo imeli nekaj lepih dramskih predstav, ki bi zaslužile, da bi se nekoliko obširneje bavili z njimi, a nam, žal, nedostaje prostora za to. Tako je Strindbergova tridejanska žaloigra „Oče“ odlično dramatično delo, o katerem bi se dala napisati cela študija. Z občudovanja vredno duhovitostjo zastopa tu pisatelj svoje mnenje napram ženski in z neoporečno logiko dela svoje zaključke, da si se ne da tajiti, da izvira ta logika iz boleznega, abnormalnega razpoloženja. Par zunanjih stvari moti nekoliko v drami. Tako se vidi malce neverjetno, da bi se dal ritmojster kar na tako lep način obleči v prisilni jopič. Tudi mrtvoud, ki zadene ritmojstra, je bolj ali manj deus ex machina, a teh nedostatkov se človek komaj zaveda spričo efektnih prizorov in duha iskrenih se dialogov.

Uprizoritev te novitete dne 16. novembra je bila ena najlepših, najzaokroženjših predstav, kar smo jih videli kdaj na našem odru. Navzočnost lg. Borštnika iz Zagreba, ki je igral v vlogi ritmojstra ter iznova pokazal svoje igralske vrline, je brez dvojbe vplivala tudi na druge igralce, ki so se vsi resno potrudili, da bi dovedli svoje zmožnosti primerno do veljave.

Prav zadovoljila nas je tudi Šubertova tridejanska drama „Žetev“ — izvrstno komponirano delo, ki ima od vsega spočetka jasno svoj končni cilj pred očmi in vzdrži baš vsled tega pozornost gledalčeve do kraja v napetosti. Uprizorila se je prvič na našem odru ta drama dne 6. novembra. Tudi ta predstava je bila dostojna. Odlikoval se je zlasti g. Verovšek v glavni vlogi, ki jo je izdelal do najmanjše nianse tako, da smo ga bili zopet enkrat prav veseli.

Literaren večer v pravem pomenu besede smo imeli dne 25. novembra, ko se je predstavljala prvič na našem odru Antona Čehova štiridejanska drama „Striček Vanja“, kajti prav nič dramatičnega nima na sebi ta drama in zanima le po miljeju, v katerem se nam prikazujejo posamezni prizori, in po finih potezah, s katerimi so risani značaji nastopajočih oseb. Uverili smo se ta večer lahko iznova, da so Rusi prvi, kar se tiče poznanja človeške narave, človeške psihe, in da so na pr. ljudje kakega Zole prave karikature v primeri z ljudmi, ki jih srečujemo v Čehovih delih. Seveda nas je skoro groza spričo teh ljudi, in če tako gledamo te razne osebe, se vprašamo nehote: Ni li v vsej širni Rusiji prav nobenega solnčnega lica? Zakaj, zakaj nam ne pokažejo ruski pisatelji enkrat tudi kaj veselega iz svoje domovine?

Igralo se je prav dobro. Ugajala nam je zlasti gospa Borštnikova v vlogi Jelene Andrejevne.

Razen navedenih smo imeli zadnji čas tudi sledeče dramske predstave: „Mlinar in njegova hči“, skrajno neslano detektivsko burko „Olimpijske igre“ in v proslavo 150. rojstnega dneva Schillerjevega njegovo žaloigro „Kovarstvo in ljubezen“.

Dr. Fr. Zbašnik.

B. Opera in opereta. Mesec november nam je prinesel dve noviteti: D' Albertovo opero „Nižina“ in Eyslerjevo opereto „Umetniška kri“.

D' Albertovo ime je bilo svetovnoznano kot enega prvih sodobnih umenikov-pianistov, še predno je napisal kako noto. Odkar se je posvetil opernemu skladanju, je marsikatero njegovih manjših in, kakor gre glas o njih, zelo finih del šlo preko nemških odrov. „Nižina“ pa je posebno raznesla njegovo skladateljsko slavo. V njeno karakterizacijo bi zadostovalo, če bi rekel: nemška opera. Veliko kaže znanja, skrbnega, premišljenega dela in enotnosti v tematični izvedbi; vendar kar noče zacvesti cvet sveže, rdečelične melodike, vsaj ne v prvi polovici dela; v drugem aktu je v tem oziru prav razveseljiv crescendo. Opozarjam na čarnolepo Martino povest in na gorko občuteni dvospev med Marto in Pedrom. Če ni slučaj, kaže gotovo nemalo spretnost skladateljevo, da si je vse svoje boljše prihranil, da more zdržati korak z energično stopnjujočo se dramatikom te hvaležne snovi, ki donaša pač že sama polovico uspeha.

Po celoti se mi zdi, da je bila „Nižina“ izmed dosedaj pri nas danih del še najbolj izvajana. Vidi se mi glasovom zelo primerno pisana in jih ne trudi menda preveč. Glavne partije so vse v zanesljivih, skrbnih rokah, in če izvzamem tuintam kako trdoto, kako okornost, pretiranost, prav dostojno izvedene. Tercet dekel se je šopiril s svojimi lepimi glasovi; dame bi bile lepše pele, ako si ne bi bile na vsakem neznatnem zlogu prizadevale, kazati in producirati svoj lepi materijal. To je ravno tako odveč kakor preobilica rdečila na njih licih.

Kar se druge novitete tiče, bi ne bilo niti najmanjše škode, če bi jo bilo ravnateljstvo sebi in nam prihranilo. To je dunajska muzika že prav slabe vrste. Vede se distingvirano, pa je brez fizijonomije in izraza in zoprno sladka do gnusa. Sanjamo, da bi se emancipirali nemške kulture, ki nam jo sistem na vseh straneh vriva; in naše ljubljansko gledališče, ki bi bolj nego katerokoli drugo moralo nekaj pomeniti kot kulturni zavod in zato vsaj vzdrževati neki gotov umetniški nivo, pita naše občinstvo z delom tako obskurnih kvalitet!! Lahko bi izbralo kaj boljšega, ko je tudi med Nemci dosti operetne produkcije, ki ima vsaj nekaj umetniške vrednosti. Uprizorjena je bila opereta s skrbjo, vredno res boljše stvari. Zlasti gdč. Hadrbolcova zasluži pošteno pohvalo za svoje prizadevanje. Po močeh so se trudili tudi gg. Povhe, Iličič, Molek in da ne pozabim porabnih in pridnih zakonskih Bukšekovih. G. Bohuslav je svojo vlogo izbornu premočal; neokusnost njegovega zdrkavanja raz zofo pa je disgustirala. V skrbi, da bi ugajal, premalo izbira sredstva in porablja tudi taka, ki ščegetajo že prav grobe instinkte mase, česar njemu, ki se mi zdi človek resnih umetniških ambicij, ni moči oprostiti. Istega očitka mu ne morem prihraniti tudi glede njegovega nastopa v „Nituši“. Sicer pa je naravna, naivno-vesela glasba v „Nituši“ posebno prijala po osladnostih „Umetniške krvi“ in je v igralki glavne vloge, gdč. Thalerjevi, imela sicer še ne povsem razigrano, vendar pa čisto simpatično interpretinjo. Njej želim, da bi kmalu dobila priliko, s pridom se ogledati po svetu.

Splošni pregled.

Gajeva proslava, ki se je vršila 7. novembra v veliki dvorani „Mestnega doma“, je uspela v vsakem pogledu zadovoljivo. Največja zasluga za to gre predsedniku „Matiče Slovenske“, dr. Ilešiču, ki je kot slavnostni govornik v dobro preudarjenem, nad eno uro trajajočem govoru pojasnjeval pomen Ljudevita Gaja za kulturni preporod in razvoj Jugoslovanov. — Priredbi je prisostvovalo zagrebško pevsko društvo „Kolo“, ki je zapelo tudi par pesmi, in več odličnih hrvatskih gostov, izmed katerih naj navedemo imenoma samo predsednika društva hrvatskih književnikov, znamenitega romanopisca g. Lj. Babića-Gjalskega. Naj bi se nudila še večkrat prilika, obnoviti na tak način, kakor se je zgodilo tem povodom, vez med obema bratskima narodom!

„**P. M. Pohlin med Nemci**“. Pod tem zaglavjem je v „Ljublj. Zvonu“ 1909, 703/704, priobčil g. J. A. Glonar zanimive verzje pesnika Blumauerja, kjer se omenja med dunajskimi posebnostmi ježefinske dobe tudi „Pohlin“. Pohlin, ki ga omenja Blumauer, pač ni naš pater Marko, ampak njegov brat Josip, kaplan pri Sv. Štefanu na Dunaju, oster nasprotnik jožefinskim principom; o tem primeri moje poročilo v „Izvestjih Muz. društva za Kranjsko“. XIV, 26. *Dr. Fr. Ilešič.*

Nakup umotvorov iz slovenske umetniške razstave v Ljubljani za državo. Naši upodabljajoči umetniki so si vendar le priborili tudi nekaj vidnega priznanja in sicer ondi, kjer so bili doslej navadno slepi in plahi za naš napredek. Na državne stroške so se nakupile sledeče slike: M. Jama, „Zimsko solnce“ (1000 K), J. Grohar, „Jesenski večer“ (500 K), R. Jakopič, „Cerkev nemškega viteškega reda v Ljubljani“ (700 K) in M. Strnen, „Tiho žitje“ (300 K). Ni mnogo to in v primeri s tem, kar žrtvuje država za prospeh umetnosti pri drugih narodih, celo ubogo malo, a vendar nekaj, kar je lahko našim umetnikom v izpodbudo.

Listnica uredništva. Gosp. P. O. Vaše pesniške proizvode, ki se vsekakor prav ugodno razlikujejo od mnogih drugih, smo izročili novemu uredniku.

Zahvala.

Z današnjim dnem odlagam urednišništvo „Ljubljanskega Zvona“. Vsem, ki so me pri tem ne lahkem poslu tekom sedmih let kakorkoli podpirali, zlasti pa onim, ki so mi bili ves čas zanesljivi in požrtvovalni pomočniki in sotrudniki, moja najiskrenejša zahvala!

V Ljubljani, dne 1. decembra 1909.

Dr. Fr. Zbašnik.